

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ
ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ**

“КУНДАЛИК ҲАЁТ ВА МАДАНИЯТ СОЦИОЛОГИЯСИ”

МОДУЛИ БЎЙИЧА

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Тошкент - 2020

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи:

ЎзМУ “Социология” кафедраси мудири,
соц.ф.н., проф. К.Каланов

Такризчи:

Ўзбекистон Халқаро Ислом академияси
“Психология (Дин социопсихологияси)”
кафедраси профессори, с.ф.д. Ш.Содиқова

Ўқув -услубий мажмуа Ўзбекистон миллий университети Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган (2020 йил 24 декабрдаги №3-сонли баённомаси)

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	11
III. НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАР	15
IV. АМАЛИЙ МАНБУЪЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	35
VII. ГЛОССАРИЙ.....	81
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	84

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Жамият тараққиёти нафақат мамлакат иқтисодий салоҳиятининг юксаклиги билан балки бу салоҳият ҳар бир инсоннинг камол топиши ва уйғун ривожланишига қанчалик йўналтирилганлиги, инновацияларни тадбиқ этилганлиги билан ҳам ўлчанади. Демак, таълим тизими самарадорлигини ошириш, педагогларни замонавий билим ҳамда амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, чет эл илғор тажрибаларини ўрганиш ва таълим амалиётига тадбиқ этиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. “Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” модули айнан мана шу йўналишдаги масалаларни ҳал этишга қаратилган.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда таълим тизимини мустаҳкамлаш, уни замон талаблари билан уйғунлаштиришга катта аҳамият берилмоқда. Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг таълим соҳасида жиддий ислохотлар амалга оширилди. Бу ислохотлардан кўзланган асосий мақсад - таълим сифатини янада яхшилаш ва самарадорлигини ошириш, таълимга инновацияларни жорий қилиш, ўқув жараёнини замонавий педагогик технологиялар асосида ташкил этиш ҳамда жаҳон талабларига жавоб берадиган етук ва малакали кадрлар тайёрлашдан иборатдир. Бу мақсад ўз навбатида, олий таълимда социология фанларини ўқитишни сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш, фаннинг назарий ва амалий

асосларини давр талабларидан келиб чиққан ҳолда мустаҳкамлаш, талабаларнинг ахлоқий ва эстетик дунёқарашини бойитиш каби қатор вазифаларни белгилайди.

Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси олий таълимнинг бакалаврият йўналишида ўқитиладиган гуманитар фанлар туркумига киради ва улар “Социология” фани таркибида ўқитилади. Бироқ, шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, XXI асрнинг дастлабки ўн йиллигига келиб, глобаллашув жараёни нафақат иқтисодиёт ва молиявий соҳаларда балки ижтимоий соҳада ҳам талайгина муаммоларни юзага келтирди. Айни пайтда социология фанларидаги ўзаро боғлиқликнинг кўпгина соҳалари ҳам глобал эҳтиёжга муҳтож бўлиб бормоқда. Айниқса, маданият социологияси, ижтимоий антропология, идентиклик социологияси, ижтимоий сиёсат, замонавий социолгик назариялар ҳамда социологиянинг эмпирик масалалари атрофида юзага келаётган бахс-мунозаралар бошқарув тизими, соғлиқни сақлаш тизими, ёшлар муаммоларини ўрганиш, ижтимоий хавфсизлик, гендер ва оила муносабатлари, экстремал вазиятларни социолгик ўрганиш каби глобал масалалар атрофида таҳлил қилинмоқда.

“Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” модули бўйича дастурда фаннинг глобал муаммолари, таълим билан тарбиянинг узвийлиги масалалари, назарий асослари, амалий аҳамияти, социология фани машғулотларини самарали ташкил этишнинг янги, замонавий усул ва услубларидан фойдаланишга доир масалалар ўз аксини топган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулининг мақсади: “Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” модулининг *мақсади*: педагог кадрларни социология фани ҳақидаги билимларини янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, социология фанидан ўқув жараёнини методик ташкил этишнинг замонавий усулларида самарали фойдаланишга доир амалий тавсияларни беришдан иборат.

Модулнинг вазифалари:

- “Социология” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш ва ривожлантириш;
- педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;
- мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари самарали татбиқ этилишини таъминлаш;
- мутахассислик фанлари соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор ҳорижий тажрибаларини ўзлаштириш;
- “Социология” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Модулни ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- жамиятнинг ижтимоий ҳулқ – атвор меъёрларини
- “Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” жамиятнинг социал структураси ва социал тизимларини;
- ижтимоий меъёрларнинг ўзгариш тенденцияларини;
- замонавий социологик тадқиқотлар методикаси ва техникасини;
- социологик тадқиқот” тушунчаси, социологик билиш тизимида унинг функцияларини;
- ижтимоий хизмат кўрсатишни такомиллаштиришнинг концептуал жиҳатларини;
- ижтимоий хизмат концептининг ижтимоий тавсифини *билиши* керак.
- АҚШ, Европа, Канада, Россия, Хитой, Япония ва Марказий Осиё социология фани ривождаги устувор масалалар ва замонавий назарий-методологик концепцияларини таҳлил этиш;
- социологик тадқиқот жараёни билан боғлиқ асосий тушунчалар, социологик тадқиқотнинг амалиётга қўллашга доир, шунингдек тадқиқот методологияси ва методини аниқлаш, уларнинг ўхшашлиги ва фарқли жиҳатларини ажрата олиш;
- ижтимоий хизмат концептининг ижтимоий тавсифини, ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимида этномаданий омилларнинг функционаллигини, Марказий Осиё минтақасида ижтимоий хизмат ва унинг тарихий-ижтимоий-иқтисодий жиҳатлари тадқиқ ва таҳлил қилиш;
- интернет кибер маконида ахборот олиш маданияти, унинг асосий восита ва турларини социологик таҳлил қилиш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.
- ташкилот, муассаса ва идораларда социологик тадқиқ қилинган статистик маълумотлардан илмий-педагогик фаолиятда фойдаланиш;
- маълумотлар йиғиш методларини умумий таснифи ва турлари тўғрисида, шунингдек ҳужжатлар, бирламчи маълумотлар таҳлилини амалга ошира олиш;
- инсон манфаатларини таъминлашда ижтимоий хизмат кўрсатишнинг аҳамияти, ижтимоий хизматнинг маданий жиҳатлари ва ўзига хосликлари, ижтимоий хизмат кўрсатишнинг институционаллашуви, ижтимоий хизмат парадигмалари ва улардан самарали фойдаланиш;
- маълумотларни компьютерда қайта ишлаш ва таҳлил қилишнинг янги усулларини оптималлаштириш *малакаларига* эга бўлиши лозим.
- “Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” соҳасининг махсус ва тармоқ йўналишлари асосий категориялари, назарий ва амалий соҳаларда эришган ютуқлари, муаммолари ва уларнинг ривожланиш истиқболларини белгилаш ва таҳлил қилиш;

- “Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” назарий ва амалий ютуқларини илмий ижодкорликка йўналтириб лойиҳалаш;
- ижтимоий жараёнларни моделлаштириш ва башорат қилиш;
- ижтимоий соҳада қўлланиладиган илмий ёндашувларни ижтимоий ҳаётга тадбиқ этиш;
- ахборотлашган жамият тўғрисида илгари сурилган концептуал ғоялар ва уларнинг истиқболи тўғрисидаги қарашларни таҳлил эта олиш;
- “Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” модулидаги долзарб муаммоларни аниқлаш ва ечимини топиш;
- назарий-методологик билимларни қўллаган ҳолда давлат буюртмасига оид муаммовий масалаларни ечишга оид тадқиқотларни бажариш *компетентцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

Амалий машғулотларда тингловчилар ўқув модуллари доирасидаги ижодий топшириқлар, кейслар, ўқув лойиҳалари, технологик жараёнлар билан боғлиқ вазиятли масалалар асосида амалий ишларни бажарадилар.

Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий адабиётлардан, электрон ресурслардан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” модули ўқув режадаги мутахассислик фанлари “Замонавий социологик назария ва методологиялар”, “Ижтимоий менежментнинг замонавий муаммолари” ва “Сифатий социологик тадқиқотлар” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг таълим жараёнида катта маълумотлар ва виртуал реаллик тизимларидан фойдаланиш бўйича касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулни олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар таълим ва тарбия жараёнларида социология фанларининг назарий ва амалий асосларини, илмий техник тараққиётнинг ижтимоий тафаккурга таъсири, социологик тадқиқотларни ташкил этишнинг ўзига хос кўринишлари ва хусусиятларини амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

“Кундалик ҳаёт ва маданият социологияси” модули бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат					Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси				
			Жами	жумладан			
				Назарий	Амалий		
1.	Кундалик ҳаёт социологиясининг турлари, тамойиллари, қонуниятлари, функцияларини назарий-услубий жиҳатдан фундаментал ва амалий тадқиқотлар доирасида муаммонинг социал масалалари илғор хорижий тажрибаларга асосланиб амалиётда қўллай олиш имкониятларини амалга ошириш.	6	6		4	2	
2.	Замонавий академик социология илмий мактабларининг шаклланиши ва ривожланишининг социал қонуниятларга ўтиш жараёнларини кузатиш.	6	6	2	2		
3.	Глобаллашган дунё ва кундалик ҳаётнинг узвий алоқадорлик жараёнларини аниқлаш. Ўзгарувчан ахборотлашган дунёда кундалик ҳаётнинг ўрни ва аҳамиятини очиб бериш.	2	2		4		
4.	Маданият социологиясининг фанлар тизимидаги ўрни. Маданият фанлари тизимининг шаклланиши: маданият социологияси, маданий антропологияси ва социология.	2	2	2			
5.	Социологик тадқиқотларда кундалик ҳаётнинг ўлчов стратегияларини прогнозлаштириш. Маданият ва кундалик ҳаёт. Маданиятнинг турлари ва ривожланиш босқичлари.	4	4		2	2	
6.	Маданий капитални тадқиқ этишда назарий ва амалий тадқиқот методлари. Маданият морфологияси ва типология.	2	2		2		
7.	Маданият шаклланишида ижтимоий меъёрлар, ҳулқ-атвор ва ҳаёт тарзининг таъсири.	2	2		2		
Жами: 24 соат		24	24	4	16	4	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Замонавий академик социология илмий мактабларининг шаклланиши ва ривожланишининг социал қонуниятларга ўтиш жараёнларини кузатиш (2 соат).

- a. Замонавий академик социология илмий мактабларининг шаклланиши.
- b. Замонавий академик социологияни ривожланишининг социал қонуниятларга ўтиш жараёнларини кузатиш.
- c. Кундалик ҳаётга оид замонавий назария ва методологияларни социологик баҳолаш

2-мавзу: Маданият социологиясининг фанлар тизимидаги ўрни. Маданият фанлари тизимининг шаклланиши: маданият социологияси, маданий антропологияси ва социология (2 соат).

2.1. Маданият социологиясининг фанлар тизимидаги ўрни.

2.2. Маданият фанлари тизимининг шаклланиши: маданият социологияси, маданий антропологияси ва социология.

2.3. Маданият социологиясининг вазифаси. Инсон маданий мавжудот сифатида.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот. Кундалик ҳаёт социологиясининг турлари, тамойиллари, қонуниятлари, функцияларини назарий-услубий жиҳатдан фундаментал ва амалий тадқиқотлар доирасида муаммонинг социал масалалари илғор ҳорижий тажрибаларга асосланиб амалиётда қўллаш олиш имкониятларини амалга ошириш (4 соат).

2-амалий машғулот. Замонавий академик социология илмий мактабларининг шаклланиши ва ривожланишининг социал қонуниятларга ўтиш жараёнларини кузатиш. Кундалик ҳаётга оид замонавий назария ва методологияларни социологик баҳолаш (2 соат)

3-амалий машғулот. Глобаллашган дунё ва кундалик ҳаётнинг узвий алоқадорлик жараёнларини аниқлаш. Ўзгарувчан ахборотлашган дунёда кундалик ҳаётнинг ўрни ва аҳамиятини очиқ бериш (4 соат).

4-амалий машғулот. Социологик тадқиқотларда кундалик ҳаётнинг ўлчов стратегияларини прогнозлаштириш. Маданият ва кундалик ҳаёт. Маданиятнинг турлари ва ривожланиш босқичлари (2 соат)

5-амалий машғулот. Маданий капитални тадқиқ этишда назарий ва амалий тадқиқот методлари. Маданият морфологияси ва типология (2 соат).

6-амалий машғулот. Маданият шаклланишида ижтимоий меъёрлар, ҳулқ-атвор ва ҳаёт тарзининг таъсири (2 соат).

КЎЧМА МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

Кўчма машғулот. Кундалик ҳаёт социологиясининг турлари, тамойиллари, қонуниятлари, функцияларини назарий-услубий жиҳатдан фундаментал ва амалий тадқиқотлар доирасида муаммонинг социал масалалари илғор ҳорижий тажрибаларга асосланиб амалиётда қўллаш олиш имкониятларини амалга ошириш. Социологик тадқиқотларда кундалик ҳаётнинг ўлчов стратегияларини прогнозлаштириш. Маданият ва кундалик ҳаёт. Маданиятнинг турлари ва ривожланиш босқичлари (4 соат).
(ЎЗМУ, “Социология” кафедраси,
“Иштимой фикр” Республика жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази)

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидадан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (кейслар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

1. “Кейс-стади” методи «Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очиқ ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	☐ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ☐ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ☐ ахборотни умумлаштириш; ☐ ахборот таҳлили; ☐ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	☐ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ☐ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ☐ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	☐ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ☐ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ☐ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ☐ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	☐ якка ва гуруҳда ишлаш; ☐ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ☐ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш;

	☐ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш
--	---

Кейс: Муаммо сифатида турли хил жамиятдаги маданият наъмуналари олинади. Бу турли жадваллар орқали солиштирма материаллар тайёрланади. Маданиятнинг даврий ўзгариши тенденциялари аниқланади. Бунинг сабабларининг умумий тарафлари ўрганилади

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгиланг (индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Дастурни тўғри ишлаши учун бажариладиган ишлар кетма-кетлигини белгиланг (жуфтликлардаги иш)

2. “Ассесмент” усули

Усулнинг мақсади: мазкур усул таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади. Усулни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Наъмуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

3. “Тушунчалар таҳлили” усули:

Усулнинг мақсади: мазкур усул талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади. Усулни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);

- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намоёниш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тугри жавоблар билан узининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Маърузадаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
<i>Маданий бурилиш</i>	<i>Қундалиқ ҳаётдаги маданиятни мазмуни борасидагитурли ҳил ёдашувлари тушуниши ва изоҳлаш учун ишлатиладиган тушунча</i>	
<i>Маданий нисбийлик</i>	<i>Ҳар бир жамиятнинг маданияти умумий шароитдан келиб чиқиб эришилган деб тушунувчи ва маданият шакллари бошқа маданият шакллари билан ўлчанмаслик ҳақидаги тушунча</i>	
<i>Маданий универсиализм</i>	<i>Меъёрлари, ўлчамлари билан маданиятни жамиятни барча қатламларида бирдек амал қилиши ҳақидаги тушунча</i>	
<i>Маданий талваса</i>	<i>Инсонда ўзи биринчи марта ўзи учун таниши бўлмаган маданият элементлари билан дуч келаганда юзага чиқадиган ижтимоий-руҳий беқарорлик</i>	
<i>Оммалашув</i>	<i>Олдин юз берган кичик ҳодисалар орқали воқеаликнинг янада кенгайиши ва оммалашуши ҳақида тушунча</i>	
<i>Ахлоқий ваҳима</i>	<i>Маълум бир гуруҳ ва жамоатчилик муаммо юзасидан жамоачиликнинг</i>	

	<i>ҳавотирининг ошиб бориши одатда бу ижтимоий назаорат тарбини кучайтиши учун қўлланилади.</i>	
<i>Моногамия</i>	<i>эркак ва аёл ўртасида жуфтликка асосланган никоҳ тури</i>	
<i>Ислоҳотлар</i>	<i>Ўзгариш, қайта қуриш маъноларини англади</i>	

Б.Б.Б. техникаси

Б техникасининг қондаси

1. “Инсерт” техникасидан фойдаланилган ҳолда матнни ўқиб чиқинг.
2. Олинган маълумотларни индивидуал соҳаларга ажратинг. Қалам билан қўйилган белгилар асосида БББ жадвалини тўлдиринг.

III. НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАР

1-мавзу: ЗАМОНАВИЙ АКАДЕМИК СОЦИОЛОГИЯ ИЛМИЙ МАКТАБЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШНИНГ СОЦИАЛ ҚОНУНИЯТЛАРГА ЎТИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ КУЗАТИШ.

1. Замонавий академик социология илмий мактабларининг шаклланиши.
2. Замонавий академик социологияни ривожланишининг социал қонуниятларга ўтиш жараёнларини кузатиш.
3. Кундалик ҳаётга оид замонавий назария ва методологияларни социологик баҳолаш

Таянч иборалар: *Кундалик ҳаёт, турмуш тарзи, маданият социологияси, социология, маданий наъмуна, маданий бирлик, маданий қолоқлик, кундалик ҳодиса*

Кундалик ҳаёт тушунчаси: Кундалик ҳаётга асосан адабиёт нуқтаи назардан қўлланилиб, поэзия жанрида кўп ифодаланган. Кундалик ҳаёт инсон турмуш тарзининг бир бўлагини ташкил этишига қарамасдан, унга эътиборсиз қараш оддий ҳолатга айланган. Аммо унга бўлган эътиборсизлик, илмий дискурсда кўплаб ижтимоий муаммоларни вужудга келтиради. Ҳар бир фан кундалик ҳаётга нисбатан ўз тадқиқот предметидан келиб ёндошади. Жумладан, унга лингвистика нуқтаи назаридан ёндашув сўзлашиш ва тил бирлиги асосида амалга оширилади. Антополог учун кундалик ҳаёт оддий фаолият ва ҳар кунлик одат (ритуал)ларда ўз ифодасини топади. Номоддий маданият жабҳаларида кундалик ҳаёт қадриятлар кўринишида маданиятни тасвирлаб беради. Албатта буларнинг барчаси кундалик ҳаётнинг бир бўлаги ҳалос.

Реал воқелик сифатида кундалик ҳаётнинг турли хил жиҳатлари – оммавий ва шахсий, юқори ва қуйи, жисмоний ва интеллектуал турлари мавжуд. Унинг моҳияти ва чегаралари тўғрисида турли хил илмий баҳслар мавжуд бўлса-да, унинг муаммовий доирасини белгилаб олиш мумкин, аммо тўлиқ якуний маълумот бериш осон эмас.

Кундалик ҳаётнинг умумий тавсифи: бир вақтнинг ўзида объектив ва субъектив мазмун касб этиб – «мунтазам», «тартибли», «одатий», «субъектив», «ўзаро яқинлик» шаклларида мавжуд бўлади. Кундалик ҳаёт мажбурий тус касб

этиб, кишилар учун қайтариб бўлмайдиган ҳодиса ҳисобланади. Унинг хусусиятларидан келиб чиқиб, кишиларнинг турмуш тарзини ҳисобга олиб, жой ва характерга қараб тенг даражадаги илмий тавсифларни ишлаб чиқиш мумкин. Бунда у одамларнинг бутун ҳаёт даражаси, моддий ва маънавий эҳтиёжлари, ҳуқ-атвор наъмуналари, дунёкарашидаги маҳаллий жиҳатларни инобатга олиш керак бўлади.

Ушбу омиллар турмуш тарзи учун бир хил даражада равшан ва тушунарли бўлиб, кундалик ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида мавжуд ғояларни шакллантириш учун ноаниқликларни келтириб чиқаради. Шунингдек, кундалик ҳаётни инсон умрининг алоҳида соҳаси ҳам деб таърифлаш мумкин. Бу каби шароитда у “мавжуд инсоний муҳитни, кишилардаги истеъмол қилиш соҳаларини, моддий ва маънавий эҳтиёжларнинг қондирилишини, тегишли урф-одат, маросим, ҳуқ-атвор шаклларини, ижтимоий онг ҳодисаларини ўз ичига олади”. Шундай бир шароитда кундалик ҳаёт ўзаро бир хил бўлмаган куйидаги ҳодисаларни ўз ичига олади: одатий иш фаолияти, ўзини тутиш ва одоб-ахлоқ формулалари, касбий ва маиший муаммоларни ҳал этиш техникаси, кўнгилочар сегментлар (истеъмолнинг алоҳида ҳолати сифатида), фаолиятимиздаги бизни бошқарувчи стереотиплар, хурофотга оид чигалликлар ва шу каби масалалар.

Кундалик ҳаётга оид батафсил тавсиф А.Шьюцга тегишли бўлиб, у кундалик ҳаётни дин, ижтимоий ўйинлар, илмий назариялар билан бир қаторга қўяди. Мутафаккир кундалик ҳаётнинг олтига белгисини ажратиб кўрсатади:

1) *Ташиқи дунёни ўзгартиришига қаратилган фаол меҳнат фаолияти.* Кундалик ҳаётнинг моҳияти асосан жисмоний куч талаб этадиган ва максимал даражада шахсий фаровонликка эришишга қаратилган амалий муаммоларни ҳал қилишга қаратилади. Одам кундалик ҳаётда онгсиз муносабат асосида ҳаракат қилишни кўп ҳам ўйламайди. Кундалик ҳаёт кучли акс эттиришни ўз ичига олади. Кундалик фаолият интеллектуал бошланишдан маҳрум дегани эмас ва у ўзига хосдир. Илф-фандаги рационаллик кундалик ҳаётдаги оқилоналикни акс эттирмайди. Унинг

мантиқи, авваламбор таклиф қилинган шарт-шароитларда бўлишнинг мақбул йўлини топишга қаратилган соғлом фикрнинг вазиятли мантиғи ҳисобланади.¹

2) *Установкалардаги табиийлик.* Кундалик ҳаёт кишиларда дунёнинг борлиғини айнан инсон тасаввур қилганидек кўрсатиб бериш учун шубҳалар шаклланишига йўл қўймайди. Ушбу ишонч бизни ҳар доим атрофимиздаги одамлар билан ижтимоий ҳаётни истиқбол мўлжал (кутиш)лар билан мувофиқ равишда мустаҳкамлайди. Ижтимоий ҳаётда вақти-вақти билан ўрнатилган ғояларга зид бўлган воқеалар рўй берса ҳам, одамлар қоида тариқасида турли қарама-қаршилиқларнинг ечимини топишга интилади. Ностандарт вазиятларда кундалик ҳаёт чегараларидан ташқарига чиқиб кетадиган ижтимоий бузилишларни экстремал оқибат сифатида олиб қараш мумкин. Муносабатларнинг табиийлиги кундалик дунёда муваффақиятли мавжудлик ва кундалик ҳаёт учун барқарорлик калити саналади.

3) *Ҳаётга нисбатан кескин муносабат.* Инсониятнинг табиий ва ижтимоий муҳити динамик бўлиб, мавжуд воқеалар кутилмаганда ўзгариши, дабдурустдан қабул қиланадиган қарорлар, режадан ташқари ҳаракатлар билан тўлиши мумкин. Кундалик ҳаётда инсон доимо турли вазиятларда қолиши қолиши мумкин ва бу унга тезда қарор чиқариш, доимий ҳаракатга келтирадиган турли хил вазиятларни ўйлаб топишга мажбур қилади. Бу эса ўз навбатида онгнинг доимий зўриқиши ва содир бўлиши мумкин бўлган жараёнларга фаол аралашувни назарда тутаяди.

4) *Вақтнинг ўзига хос инъикоси.* Кундалик ҳаёт вақти – бу иш кунларининг циклик вақти ҳисобланади. Кундалик ҳаёт “ва эртага ҳам худди кечадагидек” туйғусига асосланган бўлиб, у баъзи ҳолларда зерикиш ёки чарчокни келтириб чиқариши мумкин. Лекин шу билан бирга у одамларга энг таниш бўлган ўзаро муносабатларнинг қачонлардир айтиб ўтилган табиий установкаларини йўқ бўлиб

¹ *Ястребицкая А. Л.* Повседневность и материальная культура средневековья в отечественной медиевистике // Одиссей: Человек в истории. 1991. М.: Наука, 1991. С. 95.

кетишига имкон бермайди. Бу “орқага қайтиш”нинг беъътибор шакли бўлиб, унда ҳар бир иш куни умумий ҳаётнинг ўзига хос микро модели бўлиб хизмат қилади.

5) *Индивиднинг шахсий аниқлиги*. Шахснинг алоҳида ижтимоий роллари талаб қилинадиган бошқа тажриба оламларидан фарқли ўлароқ, кундалик ҳаётда инсон шахсининг тўлақонли иштирок этиши кутилади. Айнан ушбу фаолият жараёнида шахс томонидан ижро этиладиган барча ижтимоий роллар бирлаштирилиб, яхлит ҳолда шахсга оид тизимга “бирлаштирилади”.

6) *Ижтимоийликнинг махсус шакли – туркумлашган дунё*. Кундалик ҳақиқат унинг объектларини маълум турлар (ёки стереотиплар)га ажратиш орқали такомиллаштирилади. Айнан улар кундалик оламда эркин йўналиш олиш ва мукамал ҳаракатланиш омили бўла олади. Нотаниш кишилар билан учрашганда биз улар тўғрисида ўз тасаввурларимизни ҳосил этишга интиламиз (эркак, кекса, чет эллик ва шу кабилар) ва шунга мос равишда у билан алоқа ёки муносабатларга киришиш алгоритмларини яратамиз. Ушбу тур ёки стереотиплар индивидуал шакллантирилмайди, балки жамоавий билимлар бўйича йўналтирилади, чунки кундалик ҳаёт олами халқаро кўламга кўра субъектив, яъни фақатгина таниш кимсалар томонидан амалга оширилади ва мулоқот бўлади. Туркумлаш манбаси сифатида тил омили хизмат қилади. Бунда оддий лаҳжа, жест, белги, рамз ва шу кабилар асосий воситачи бўлади. Мулоқот тилини ўзлаштирган инсон борлиқнинг маънолар моделига кириша олади. Белгиланган тартиб-қоидалар билан баъзан онгли, баъзида онгсиз “қуролланган” ҳар бир аъзо ёки иштирокчи ўзининг кундалик истиқбол режалари билан фаолият юргизади. Унга кўра: “Мен эътиқод қиламан ва ўйлайманки, атрофдагилар ҳам мен каби шундай йўл тутишади. Агар мен улар билан ўз ўрнимни алмаштирган ҳолатимда ҳам, ўйлайманки вазият ўзгармайди”.² Бошқача қилиб айтсак, гап ўзаро ўзгармас воқеълик тўғрисида кетмоқда. Кундалик

² Цит. по: *Лелеко В. Д.* Пространство повседневности в европейской культуре. СПб. : С.-Петербург. гос. ун-т культуры и искусств, 2002. С. 160.

хаёт оламида кўпинча “ўзингизни менинг ўрнимга қўйиб кўринг”, “сиз менинг ўрнимда нима қилган бўлардингиз” каби тамойиллар ҳаракат қилиб юради.

Маданият – бу инсонлар томонидан яратилган моддий ва маънавий бойликлар, кадриятлар йиғиндисини ўзида ифодалайди. Шунингдек, маданият инсонларнинг ижодий фаолияти туфайли яратилган моддий ва маънавий бойликлар мажмуигина бўлиб қолмай, айна пайтда у жамият тараққиётининг даражасини ҳам ифодалайди. Ҳар қандай жамиятдаги билим, мезон ва кадриятларнинг йиғиндисини маданиятда гавдаланади.

Маданият тушунчаси кенг ва тор маъноларда қўлланилади:

Кенг маънода: “маданият” тушунчаси – инсониятнинг бутун тарихий ривожланиш тенденцияси жараёнида яратган барча моддий ва маънавий бойликларининг йиғиндисини акс эттиради.

Тор маънода: маданият атамаси жамиятнинг маънавий ҳаётини кўрсатиш учун қўлланилади. Лотин тилидан олинган “культура” атамаси эса “ерга ишлов бериш, парвариш қилиш, ўстириш, ер меҳнати” маъноларини англатиб, одатда ҳайвон ва ўсимликларга нисбатан ишлатилган. Кўриниб турибдики “культура” атамаси инсонлар ҳаракатининг ўзгариши, ўсиши ва инсон меҳнати билан боғлиқ. Умуман олганда, “маданият” атамаси ҳам, “культура” атамаси ҳам бирон-бир нарса, жой, ер устида қайта ишлов бериш уни парвариш қилиш, маданийлаштириш, деган маъноларни билдиради. Бу жой ҳоҳ бир парча ер бўлсин, ҳоҳ бутун бошли шаҳар ёки шаҳар ҳудуди бўлсин, уни ўзида қамраб олади. Ҳозирги кунда бу атамаларнинг ҳар иккиси ҳам маърифатпарварли бўлиш, таълим-тарбия кўрганлик, билимли бўлиш, жамият ривожланиши йўлида кашфиётлар яратиш мазмунида ишлатилади. Шу нуқтаи назардан қараганда ҳар қандай тилнинг грамматикаси, олинган таълим, миллий салом-алиқ қоидаси ва ёки Гомернинг “Иллиада” достони, қирғиз эпоси “Манас”, Рафаэльнинг “Сикстин Мадоннаси”, Миср пирамидалари, замонавий компьютер техникаси ва бошқаларни маданият ходисаларига киритиш мумкин.

XVII-XIX асрларда “культура” (“маданият”) ходисасининг замонавий кўриниши вужудга кела бошланди. У аввалги таърифларга нисбатан анча мураккаб ва кўп қиррали ходиса сифатида талқин қилина бошланди. Бу ҳолат айниқса “цивилизация” атамасини вужудга келганидан ва жамият ҳаётига фаол кириб кела бошлаганидан сўнг бошланди. (Бу ҳақида кейинги қисмларда тўлиқроқ тўхталиб ўтамиз). “Маданият” ва “цивилизация” атамалари бир-бирлари билан боғлиқ ҳолатда илк бор Германияда ўрганила бошланди. Айниқса, Гердер (Иоганн Готфрид 25.08.1744–18.02.1803 нем.фай.) асарларида бу ҳолат яққол кўзга ташланади. Олим ўз тадқиқотларида “маданият” ҳақида эмас, “маданият”лар ҳақида тўхтала бошлади. Бироз вақтдан сўнг эса, кўпгина олимлар ўз изланишларида “маданият” ва “цивилизация” атамаларини бир-бирларига қарама – қарши қўйиб ўрганиша бошлашган.

Шунга қарамасдан “маданият” тушунчаси ўз моҳияти йўқотмаган. Маданиятнинг фалсафий муаммолари ишланмаси устида жаҳон халқлари мутафаккирлари ҳамиша бош қотирганлар. Маданият атамаси айтиб ўтганимиздек, кишилиқ жамиятининг энг қадимий босқичларига бориб тақалади. Маданият инсоннинг келиб чиқиши билан узвий боғлиқдир. Маданият тарихи жамият тарихининг ажралмас бир қисмидир. Шунинг учун ҳам унинг вужудга келиши ва ривожланиши жамият тарихидан, жамият ижтимоий – иқтисодий муносабатларидан, моддий бойликлар ва ишлаб чиқариш усулидан ажратиб олиш мумкин эмас.

Маданият тараққиётининг умумий қонуниятларидан бири – бу унинг тўхтовсиз равишда бойиб бориши ва ривожланишидир. Моддий ишлаб чиқаришнинг ривожидан маданият тараққиётига асос бўлиб хизмат қилади. Ижтимоий – иқтисодий тузилмаларнинг ишлаб чиқариш усуллариининг алмашинувиға қараб маданият ҳам сифат даражаси жиҳатидан ўзгариб боради. Жамиятнинг тараққий этиши маданиятнинг ўзгаришини талаб қилади, маданиятнинг янгилиниши эса ўз навбатида жамиятнинг тараққий қилишига сабаб бўлади.

XXI асрга келиб маданият ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига кириб бормоқда. Ҳозирги кунда ишлаб чиқариш маданияти ҳақида, маиший ва хизмат кўрсатиш (сервис) маданияти ҳақида, бошқарув маданияти ҳақида, хулқ-атвор маданияти ҳақида бемалол гапириш мумкин. Маданиятнинг санаб ўтилган ҳар бир соҳаларида инсон куч-қудрати ривожининг натижасини кўриш мумкин.

3. Инсон маданий мавжудот сифатида

Маданият шаклланиши ва унинг юксалиб бориши ижтимоий жараённинг бир қисмидир. Бошқача қилиб айтганда, инсонларда маънавий ва эстетик онгнинг ривожланиши билан инсонлар маданийлашиб бромган, деган тушунчага келишимиз мумкин. Мишел де Серто таъкидлайдики – маданийлашган одам тавсифи ўз ҳаёт-фаолияти давомида муайян меъёр воситаларини қўллай олиши мумкин, деб ҳисобланади.

Ҳар бир маданият ўзига хос артефактлар ва хулқ-атвор шаклларини тарихий тараққиёт давомида шакллантиради. Маданий ўзгаришлар борасидаги тушунчалар XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб кучая бошлади. Маданият борасида олиб борилган тадқиқотларнинг кўпчилиги оммавий ва қадимий маданият шакллари борасида олиб борилган. Яна шуни таъкидлаш лозимки, саноатлашган жамиятларда анъанавий маданиятлар аста-секин йўқ бўлиб бориши кузатилади.

Аҳамиятли томонидан бири шундаки, миллий маданият шакллари глобал оммавий маданият таъсирида йўқ бўлиб кетиш ҳавфи остида қолади. Постиндустриал жамиятлардаги маданиятлар саноатлашув ва шаҳарлашув борасидаги ўзгаришларнинг натижасида юзага келган алоҳида маданий шакллари юзага келтиради. Техника тараққиёти натижасида алоҳида маданият шакллари ҳам юзага келиши мумкин. Мисол учун, маданий хордиқ чиқариш авваллари жамиятнинг турли синфларига қараб ҳар хил бўлган. Масалан, XX асрнинг биринчи ярмида кино санъати фақатгида киборлар учун маданият шакли ҳисобланган бўлса, ҳозирга келиб жамиятнинг барча қатламлари ушбу имкониятдан кенг фойдаланишлари мумкин. Лекин, барибир шуни алоҳида таъкидлаш керакки,

маданий фаолият шакллари жамиятдаги синфлар ва маҳаллий хусусиятларга кўра фарқланиши мумкин.

Маданият ишлаб чиқариш билан ўзаро боғлиқ бўлиб, улар бир-бирининг ютуқларидан унумли фойдаланиб туради. Лекин, ушбу жараён тез-тез ўзгариб боради. Хусусан, ишлаб чиқаришда кўмирдан фойданиш, ёки каучукдан фойдаланиш авваллари муҳим тармоқ ҳисобланган бўлса, бугунга келиб, уларнинг аҳамияти деярли кузатилмайди. Бу эса табиийки, ушбу соҳа билан боғлиқ маданий жабҳаларга ҳам ўз таъсирини кўрсатиб улгурди. Шунингдек, биз урбанизация, яъни шаҳарлашув ва у билан боғлиқ миграция омилини кўриб чиқадиган бўлсак, бу вазиятда ҳам маданиятнинг социал жиҳатларини умумий тарзда ўзгаришга келганини кузатишимиз мумкин.

Маданият борасида олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, жамиятда амал қилувчи социал меъёрлар тарихан шаклланган бўлиб, унинг амал қилиши учун ижтимоий назорат ҳам мавжудир. Инсонларда ижтимоий муносабатларнинг муҳим қисмига айланган маданий муносабатлар интенсив тарзда ҳулқ-атвор ва ҳаёт тарзига таъсир кўрсатиб боради. Аводлар алмашинуви жараёнида маданиятнинг муҳим таркибий шакли бўлган ёзув ва тил имкониятилари орқали кишилар бошқа маданий ютуқларни кейинги авлодга трансформация қилиши мумкин. Қадимда кўплаб халқларнинг ўзига хос маданият шакли бўлган социал меъёрлар ва динлари бўлган. Уларнинг кўплари турли хил маданий тўқнашувлар натижасида йўқолиб кетган ёки ўзга кучли маданиятлар билан бир-бирига қоришиб сингиб кетган. Социал меъёрлар ўз навбатида жамиятдаги ахлоқий ва эстетик-маънавий хусусиятларни шакллантиради.

Ҳар қандай маданият инсонларнинг турмуш тарзини мувофиқлашган тарзда олиб бориш имкониятларини яратади. Жамиятнинг социал меъёрлари ижтимоийлашув натижасида инсонларнинг ҳулқ-атворини ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Маданий фарқланишлар эса социал меъёрларнинг амал қилиш даражасига қараб ҳам белгиланиши мумкин. Маданиятдаги амал қилувчи

даражалар эса жамиятнинг социал назоратига боғлиқдир. Бу боғлиқликни жамиятнинг социал тузилмалари орқали амалга оширилиб, ўз навбатида у ижтимоий тизим орқали ҳаракатга келади.

Маданий фарқланишларни ўрганган олимлар худуднинг географик имкониятини инкор этмайдилар. Чунки қадимда техник имконият йўқ бўлган даврларда мавжуд маданиятлар бир қобикда стихияли тарзда шаклланган ва ривожланиб борган. Бу эса маданиятнинг умумий томонларини бир томонлама шаклланишига олиб келган. Буюк географик кашфиётлар европаликларни ўзга маданият шакллари билан танишиш имкониятини яратиб берди. Бу эса кейинчалик маданий антропология соҳасини ривожланишига олиб келди.

Саноатлашув ва шаҳарлашув натижасида жамиятдаги социал қатламлар ўзига хос маданият шаклларига эга бўлди. Умумий маданият шакли ичида субмаданият социал гуруҳлар фаолиятини ташкил қила бошлади. Бу жиҳатлар авваллари меъёр ҳисобламанмаган бўлса, бугунга келиб у оддий бир ҳолатга айланди³.

Назорат саволлари:

- 1. Кундалик ҳаёт социологиясининг турлари, тамойиллари, қонуниятларини баҳолаб беринг?*
- 2. Фундаментал ва амалий тадқиқотлар доирасида кундалик ҳаёт ва маданиятнинг ўрганилиши нималарда ўз аксини топади?*
- 3. Кундалик ҳаёт ва маданият социологиясининг ҳорижий тажрибада ўрганилишини асосланг?*
- 4. Маданият фанлари тизимининг шаклланишини таърифланг?*
- 5. Маданият социологияси, маданий антропология ва социологиянинг ўзаро боғлиқлиги нимада?*
- 6. Маданият социологиясининг вазифаси нималардан иборат?*
- 7. Инсон “маданий мавжудот сифатида” деган тушунчани изоҳланг?*

³ Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012 page 8 , 12

Адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press *Jeffrey C. Alexander* 2003
3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012
4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.
5. The Blackwell companion to the sociology of culture / edited by Mark D. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan. - UK Copyright, Designs, and Patents Act, 2005.

2-мавзу: Маданият социологиясининг фанлар тизимидаги ўрни. Маданият фанлари тизимининг шаклланиши: маданият социологияси, маданий антропологияси ва социология.

2.1. Маданият социологиясининг фанлар тизимидаги ўрни.

2.2. Маданият фанлари тизимининг шаклланиши: маданият социологияси, маданий антропологияси ва социология.

2.3. Маданият социологиясининг вазифаси. Инсон маданий мавжудот сифатида.

Таянч иборалар:

Кундалик ҳаёт, кундалик олам, турмуш тарзи, маданий бойлик, социомаданий концепцияси, маданий ўлчов, социомаданий динамика, структурали функционал ёндашув

Кундалик ҳаётни ўрганишнинг асосий ёндашувлари замонавий гуманитар фанларнинг «чуқурроқ маъноларни яширадиган кундалик ҳаётнинг аҳамиятсизлигини кўрсатиш» га бўлган интилиши натижасида XX асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўлди. Кундалик маданиятга оид изланишлар ва кундалик ҳаётга бўлган бу қизиқиш бирон бир илмий соҳани четлаб ўтмади. Бу эса турли йўналишлар ва тадқиқот усулларининг пайдо бўлишига олиб келди. Кундалик ҳаёт

тарихий тадқиқотлар предмети сифатида ижтимоий ҳаётга бўлган қизиқиш илк бор тарихчилар орасида XIX асрнинг иккинчи ярмида вужудга келди. Дастлаб кундалик ҳаёт соҳасидаги тарихий тадқиқотлар кундалик ҳаёт доирасидан ташқарига чиқмаган. У маълум ижтимоий гуруҳларнинг ахлоқий тарихи ва этнографик тафсилотлар билан чекланарди, халос. Ушбу ёндашувлар, шубҳасиз кундалик ҳаётни ўрганишга ҳисса қўшган, аммо инсон ҳаётининг махсус соҳаси сифатида кундалик ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари эътибордан четда қоларди. Тадқиқот оптикасини ўзгартириб, кундалик ҳаёт маданиятини мунтазам ўрганишга қаратилган тарихшуносликдаги биринчи йўналиш "АННАЛлар мактаби" деб номланган. Аннал (кўпликада лотин: *annales*, ёки *annus* сўзидан олинган – йил, йилнома) – шаҳар, ҳудуд ёки мамлакат ҳаётига оид бўлган воқеа-ҳодисаларнинг ҳолати ва табиатини хроникаларда баён этиш. Замонавий талаффузда “аннал” – йилнома маъносида келиб, “воқеа ва тафсилотлар” маъносида келади. Анналлар мактаби XX асрдаги бир қатор француз тарихчиларининг одатий номланиши бўлиб, шу номдаги, яъни “Анналлар” номли журнали атрофида турли хил қизиқиш ва таҳлилий усулларни илгари сурганлар.

Тарихий тадқиқотларда кундалик ҳаётга бўлган қизиқиш тарихчилар орасида XIX асрнинг иккинчи ярмида пайдо бўлган. Аммо дастлаб, кундалик ҳаёт соҳасидаги тарихий тадқиқотлар кундалик ҳаёт доирасидан ташқарига чиқмаган, маълум даражада ижтимоий гуруҳларнинг ахлоқий тарихи ва этнографик тафсилотлари. Ушбу асарлар, шубҳасиз, кундалик ҳаётни ўрганишга ҳисса қўшган. Аммо инсон ҳаётининг махсус соҳаси сифатида кундалик ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари кўздан четда қолмоқда. Турли хил қизиқишлар ва таҳлил усулларига қарамай, ушбу тенденция вакиллари баъзи бир умумий фанлараро услубий ғоялар, тавсифлашни изоҳлаш, инсон бажарадиган ижтимоий роллар ва маданий намоишлар бирлигида ўрганиш афзаллиги бирлаштирди.

Анналлар мактаби томонидан тавсия этилган 19 та ҳикоя тарихий ва маданий жараёнларни ҳар доим стагика ва динамика, анъана ва янгиликларнинг бирлигида,

тарихий истиқболни барпо этишнинг анъанавий усуллари янгиликларда тавсифлаш билан боғлиқ ҳодисаларга қаратади. Анналлар мактаби турли хил урғуларга эътибор қаратиб, асосий қизиқиш объекти сифатида анъаналар ва статикани тадқиқ этганлар. Кундалик ҳаёт маданиятига мурожаатларни Анналлар мактабининг кўплаб вакиллари ўзларининг мавжудлик босқичларида жиддий тадқиқ этиб, энг фундаментал тадқиқотлар Фернан Брауделга тегишлидир. У ишлаб чиқариш ва алмашилиш механизмлари ҳақида гапириб, ҳар қандай жамият иқтисодиётида иккита даражани кўришни таклиф қилди “иншоотлар” - инсон психологияси ва кундалик амалиётини қамраб оладиган моддий ва номоддий ҳаётга қаратилса, иккинчи томондан “кундалик ҳаёт тузилмалари” деб номланган. Браудел кундалик ҳаётда одамни ўраб турган ва унинг ҳаётида кундан-кунга воситачилик қиладиган нарсалар - ҳаётнинг географик ва экологик шароитлари, меҳнат фаолияти, эҳтиёжлари (уй-жой, озиқ-овқат, кийим-кечак, даволаниш учун техника ва технология орқали), уларни қондириш имкониятларига эътибор қаратади.

Бундай кенг қамровли ўрганиш учун одамлар ўртасидаги ўзаро таъсирларни, уларнинг ҳаракатларини, никоҳ, оила институтларини шакллантириш учун кадриятлари ва қоидаларини таҳлил қилиш ва жамият сиёсий ташкилотининг диний муносабатларини таҳлил қилиш зарур эди. Ўтмишни “умумий” ўрганишнинг якуний мақсади маълум бир тарихий ва маданий жамоат ҳаёт шаклларида мавжуд бўлган ўзгармас миқдорни аниқлаш муҳим эди. XX асрнинг охирида, аниқроғи 80-йилларда кундалик ҳаёт тарихи социология фанининг махсус соҳаси сифатида шакллана бошлади. Германия ва Италия ушбу йўналишни ривожлантириш марказига айланиб борди. Кундалик ҳаёт тарихига жавоб топишга интилаётган асосий саволлар оддий одамлар томонидан меҳнат ва кундалик воқеаларни оддий қабул қилишнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ. Кундалик ҳаёт вакуумда давом эта олмайди. Катта тарихнинг вазиятлари унга тажовузкорона таъсир қилади ва бу ҳолатларга жавобан кундалик ҳаётнинг асосий кадриятлари ва механизмларини очиб берадиган омон қолиш ва мослашиш усуллари мавжуд.

Альфред Лудьтке янги йўналишнинг ўзига хос хусусиятларини шакллантирар экан, “кундалик ҳаёт тарихи... тарихнинг асосий қаҳрамонлари ва уни ўрганиш объектлари сифатида улуғ одамлар” ҳақидаги аксиомага қарши қаратилган. Худди шу даражада, номаълум тузилмалар ҳақидаги тезисга нисбатан, худди шундай ижтимоий ҳаётнинг боришини олдиндан белгилаш тарихий ҳикоянинг севимли қаҳрамонлари - таниқли инсонлар ва “жамоавий” кишилар ўрнига - кундалик ҳаёт шахсларга мурожаат қилади. Ижтимоий муаммолар оиланинг, меҳнат жамоасининг ва бошқа кичик гуруҳларнинг микро даражаларида кўриб чиқилади. Бу эса “кичик одамлар” нинг овозини эшитишга имкон беради, яъни тарихнинг оддий иштирокчиларини эшитади. Шу нуқтаи назардан буюк воқеалар тарихга қарашдан четда турадиган тафсилотлар орқали пайдо бўлади. Ушбу ёндашув тарихнинг умумий моделларини муайян даврдаги айрим кишиларнинг фикрлаш тарзи, хатти-ҳаракатларини қайта қуриш фойдасига рад этишга олиб келади. Агар “Анналлар мактаби” асарларида кундалик ҳаётни ўрганиш натижасида шахсга оид бўлмаган “тузилмалар” ўрганилган бўлса, унда кундалик ҳаёт тарихи илмий йўналиш сифатида тарихий шахсга эътибор беради. Шу билан бирга олинган маълумотларнинг вакиллик муаммоси унинг учун долзарблигича қолмоқда. Шубҳасиз, содир бўлаётган воқеаларни индивидуал тажриба ёки идрок этиш унчалик аҳамиятга эга эмас. Аммо шахсий (хусусий) ҳужжатлар, биографик суҳбатлар ва кундалик ҳаёт тарихи фойдаланадиган бошқа манбалар, умуман, даврнинг мураккаб мозаик картинасининг фақат бир қисмини кўришимизга имкон беради.

Кундалик ҳаёт социологик тадқиқотларда энг изчил равишда уни ўрганиш методологиясини яратган. Ижтимоий феноменология вакили А.Шьюц кундалик ҳаётнинг асосий назариётчиларидан бири сифатида кундалик ҳаёт тарихи: меҳнат, уруш ва кучни ўрганишга янги ёндашувларнинг мавжуд бўлиш механизмларини тадқиқ этган. П.Бергер ва Т.Лукманлар кундалик ҳаётни конструктив талқин қилишни таклиф қилишди. Ижтимоий қурилиш назарияси доирасида кундалик ҳаёт

ҳақиқат сифатида намоён бўлади. Одамлар томонидан “боғланган” дунё сифатида талқин этилади ва субъектив равишда тушунилади. Сизги тизимлари ижтимоий жиҳатдан қурилган ва ижтимоий ўзаро алоқалар жараёнида тасдиқланган. Жамият биз учун дастлабки рамзий механизмларни олдиндан тайёрлайди, унинг ёрдамида биз дунёни англаймиз, тажрибамизни тартибга соламиз ва ўз мавжудлигимизни шарҳлаймиз. Худди шу тарзда жамият бизга кундалик ҳаёт тўғрисида маълумот ва маълумотлар таъминотини (шунингдек, хурофот ва ёлғонни) “беради”. Ушбу маълумотлар бизнинг ҳаёт тўғрисидаги “билимларимиз” ни ташкил қилади. Ҳар ким ҳам фақат жамият томонидан татбиқ этилган дунёнинг бутун картинасини, балки унинг алоҳида парчаларини ҳам қайта баҳолай олмайди. Дарҳақиқат, инсонлар шунчаки кучли қайта баҳолашга эҳтиёж сезмайди, чунки ижтимоийлашув жараёнида ассимиляция қилинган дунёқараш кишиларга ўз-ўзидан равшандек бўлиб туюлаверади. У ёки бу нуқтаи назардан ҳар қандай шахс ўз жамияти доирасида муомалада бўлган деярли ҳар бир киши билан атрофни баҳам кўрганлиги сабабли, дунёқараш махсус тасдиқлашни талаб қилмайди. Унинг “исботи” ўзга одамларнинг доимий равишда такрорланиб борадиган тажрибасида кўринади ва буни уларнинг ўзлари таъкидлаганидек, ҳамма учун оддий ҳолат деб билишади. Ҳар бир ижтимоий вазиятнинг турли иштирокчилар томонидан шакллантирилган маънолар ишлаб чиқариш билан қўллаб-қувватланади.

Биз ўзимиз билан ҳаракат қилиш имкониятига эга бўлган маълум бир ғоя ва тамойиллар доирасини қамраб оламиз. Ушбу рамка дунё ҳақидаги ғояларни, унинг қандай ишлаши, қандай хавф-ҳатарлар ва қандай имкониятлар яширинганлигини, у билан қандай муносабатда бўлишимиз мумкинлигини ва бошқаларни ўз ичига олади. Ушбу қарашлар икки хил маънони ташкил этади. Биринчисида биз “соғлом фикр” тушунчасига кирадиган кунлик билимларимизни биламиз: айтайлик, маълум вақт оралиғидан кейин куёш кўтарилиб ботиши, атмосферадан бирор нарса ерга келиб тушса, у ўз ўқидан чиқиб кетиш даражасигача бориши ва яна бир қанча ҳодисаларни ҳис этамиз. Аммо бизнинг ҳаётимизда яхшилик ва ёмонлик нима деган

ғоялар билан боғлиқ бўлган яна бир ҳодиса мавжуд бўлиб, у экзистенциал нуқтаи назардан мавжуд саволларга бўлган жавоблар тўпламидир. Ушбу билим тури турмуш тарзимизни дунёга йўналтириш, ўзликни англашга ёрдам беради. Мақсадга эришиш, хавф-хатардан сақланиш ва озми-кўпми даражада ўзини қулай ҳис қилиш инсоннинг эҳтиёжий талабларидан бири ҳисобланади. Албатта, ушбу рамка биз томонидан ишлаб чиқилмаган ёки фақат биз томонимиздан ишлаб чиқилган бўлиши мумкин.

1960-йилларда Гарольд Гарфинкель бошчилигидаги этнометодологлардан иборат бир гуруҳ социологлар ўзга одамларнинг хатти-ҳаракатлари ҳақида ўйлаш ва ўзларининг хатти-ҳаракатларини бошқаларга тушунарли қилишлари учун одамлар қандай қоидалардан фойдаланишни аниқлаш усулларини ишлаб чиқишга ҳаракат қилишди. “Этнометодология” атамасининг ўзи илмий муомалага Гарфинкель томонидан тадбиқ этилиб, “этнология” атамасига ўхшашлик билан киритилган, бу маданий антропологияда ижтимоий воқеликнинг ибтидоий илмий билимлари усуллари: шомонлик ва бошқаларни билдиради. Ибтидоий маданиятларни ўрганишда антропологлар томонидан қўлланиладиган процедураларнинг замонавий цивилизацияли жамиятга ўтказишга ҳаракат қилди.

Гарфинкельнинг ижтимоий конструктивизм концепциясида бўлгани каби, ҳар қандай ижтимоий ҳақиқат оғзаки мулоқот жараёнида “пайдо бўлган”. Бирок, ижтимоий конструктивизм баъзи бир тузатишлар билан ҳар қандай билим соҳасига тадбиқ этилиши мумкин бўлган қоидалар билан “ишласа”, этнометодология кундалик алоқа ва кундалик маданиятнинг ўзига хос хусусиятларига эътибор қаратиб, унинг “грамматикасини” очиб беришга ҳаракат қилади. Гарфинкельнинг фикрига кўра ижтимоий буюртма – бу шахсларнинг ўз-ўзидан пайдо бўладиган фаолият маҳсули бўлиб, у айнан шу ижтимоий ўзаро таъсир иштирокчилари истаги асосида яратилгандек пайдо бўлади. Албатта, илгари сурилган қоидалар ва уларнинг маданий гуруҳлардан олган билимлар кундалик ҳаётни ҳисобга олган ҳолда шаклланади.

Этнометодологиянинг асосий концепцияси – бу “кутиш фонлари”, ижтимоий субъектнинг “ҳаракат қоидалари” кўринишидаги тасаввурлар (тушуниш, тушунтириш ва ҳ.к.) воситасида вужудга келади. Маълум бир кутишларини аниқлаш учун Гарфинкель бир қатор экспериментларни ўтказди. Уларнинг мақсади одатдаги ижтимоий ўзаро таъсир механизмини йўқотишга қаратилган эди. Масалан, Гарфинкель ўқувчилардан уйда кечки овқатдан кейин ота-оналарига миннатдорчилик билдирмасликлари, балки уларни пул билан таъминлаб туришларини сўради; дўстлар билан мулоқот қилиш, уларга энг яхши нарсалар, энг яхши дид ва хайрихоҳликнинг кенг тарқалган кўринишларига эгалик қилиш учун маслаҳат беради. Ностандарт вазиятга тушиб қолган, уларнинг носоғлом хатти-ҳаракатларини шакллантирган сабаб, қоида, қарашларни кашф этган одамларнинг реакциясини билиш олим учун муҳим эди. Шундай қилиб, кундалик ҳаёт социологияси нафақат кундалик ҳаётнинг эмпирик фактларини аниқлайди, балки у кундалик ҳаётнинг чегараларини аниқлайди ва қандай қоидалар асосида тузилишини белгилайди.

2.1. Сўнгги йилларда айрим адабиётларда маданият арабча “мадина” (шаҳар, кент) сўзи билан боғлаб кўрсатилади. Маданият - бу табиат ва ўзаро муносабатларда акс этадиган инсон фаолиятининг ўзига хос усулидир. “Маданият алоҳида индивиднинг ҳаёт фаолияти, социал гуруҳнинг ёки жамиятнинг ҳаёт фаолияти усулини акс эттиради. Дастлаб, маданият тушунчаси инсоннинг табиатга мақсадга мувофиқ таъсири (ерни ишлаш ва ҳ.з.), ҳамда инсоннинг ўзини тарбиялаш ва ўқитиш маъноларини ифодалаган. Кейинчалик маданият тушунчаси орқали тараққиёт (цивилизация) билан боғлиқ мазмун тушунила бошланди. Маданият жамиятдан ташқарида мавжуд бўлмайди. Ижтимоий муносабатлардаги ҳар қандай ўзгариш маданиятга таъсир этади ва маданият ушбу муносабатларнинг қандай натижаларга олиб келишидан хабар беради. Шу боисдан маданият нафақат ўтмиш ёки бугунга, шу билан бирга инсоннинг келажакка бўлган муносабатини ҳам ифодалайди. Маданият инсон фаолиятининг ҳам маҳсули, ҳам сифат кўрсаткичи.

Инсоннинг ўзи ҳам пировард натижада маданиятнинг маҳсулидир. Жамиятдаги маданий муҳит қандай бўлса, инсон ҳам шундай шаклланади.”⁴

2. Маданий капитал – бу шахннинг фаолиятида ўз мақомига эришиш учун бевосита таъсир этадиган эстетик ва мафкуравий тушунчаларнинг мажмуи саналади. Шунингдек инсон фаолияти давомида тўплаган номоддий бойликларини бўлиб инсонга ижтимоий ҳаётида ҳар жабҳада ёрдам берадиган билим ва тушунчалар йиғиндисидир.

Маданият социологиясида М.Вебер томонидан ўртага ташланган методологик қоидалар муҳим ўрин тутди. М.Вебер ўзининг “Иқтисодиёт ва жамият: социологияни тушуниш” китобида ижтимоий фанлар табиий фанларнинг тадқиқод моделларидан фойдаланган ҳолда ривожланиши кераклиги борасида баҳс юритади.

Социология фани кишиларнинг ижтимоий хатти-ҳаракатларини тадқиқ қилиши зарур. Вебер таъкидлашича кишилар жамиятда маълум ўзига тегишли ролларни ижро этади деб тушунтиради. Шундай қилиб, Вебер кишиларнинг мотивацияси ва фаолиятининг аҳамиятини юзасидан келиб чиқадиган ижтимоий хулқ-атворини қайт қилиб бориш аҳамиятли, деб ҳисоблайди.

Кишиларнинг социал роллар ижро этиши алоҳида аҳамият касб этиб боришидан ташқари хулқ-атворни баҳолаш борасида ҳам социологик мантиққа оид тавсифи мавжуд эмас. Маданиятга Г.Зиммель жамиятдаги шахсларнинг мажмуасидан ўзга нарса эмас, деб таъриф беради. Унинг тадқиқотлари марказида шахс туриши лозимлигини таъкидлаб, у шахсни тушунишни социологияга асосий тушунча сифатида киритади.

Шунингдек, биз М.Вебернинг илмий назариясини ўрганиш давомида, ижтимоий хатти-ҳаракатлар мазмунини қатъий ҳолатда эканлигини кўришимиз мумкин. Бу ҳолатни маданият социологияси борасида тадқиқот олиб боришни шаклланишини юзага келтирувчи ҳусусият, деб баҳоласа бўлади. Маданият

⁴ Фалсафа комусий луғат. (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. 230 б.

соцологиясида индивидларнинг ўзаро муносабатидан кўра ижтимоий жамоа ва ижтимоий ҳодиса муҳимроқ саналади.

Ижтимоий ҳаётда индивидуал хатти-ҳаракатларни жамоавий зарурият билан бир-бирига боғлиқлигини кўриш мумкин. Миқдорий тадқиқотларни индивидуал тадқиқотлардан устун эканлигини бир нечта ўрнатилган қоидалар мисолида кўриш мумкин

3. XX асрнинг маданият назарияси борасидаги қарама-қарши ва инқилобий тушунчалар Клод Леви-Строснинг антропологик назариялари орқали юзага келди. Бу де Сауссерейнинг лингвистик назарияси билан ҳам боғлиқ эди. К.Леви-Строснинг ғоялари маданият социологиясида “кучли дастур” деб танқидий тарзда номланган. Чунки К.Леви-Строс маданиятни худди лингвистикадаги каби маълум тизимли таснифда жойлашган ва жамият томонидан инсонлар ўртасида мулоқот воситасининг бир шакли деб тушунтиради. Бу эса маданиятнинг ҳеч қачон ўзгармаслигини ҳам англатиши мумкин. К.Леви Строснинг бундай тушунчаларини унинг “Афсона ва мазмун: маданият низомини бузиш” номли китобида учратишимиз мумкин. Леви Строснинг “Ибтидоий тафаккур” асарида ибтидоий жамоа одамлари борасидаги илмий фаразларини текшириб чиққанлиги эътироф қилинади.

Ибтидоий жамоа тузумида мавжуд бўлган маданият шаклларини таснифланиши Ғарб жамиятлари учун янги “фан” сифатида қаралади. Бундан ибтидоий тузумни ўрганиш ва “фан” деб тушуниш учун амалиётда ва интеллектуал фаолиятда ўз исботини топиши зарур.

Леви-Строс тафаккурнинг коммуникатив тизимлардаги фундаментал тамойилларини ўрганган олим учун борлиқ таснифланган тизимларнинг тартиби, деган хулосага келади. Шундай қилиб маданий ҳодисалар шахс ўзига хос тарзда

Ўзининг муайян низом ва қоидаларига эга тарзда ҳаракатланишини таъминлайди. Маданий наъмуналар ўз жойига хос мос тарзда бўлади.⁵

1. Охирги йигирма йил давомида социология маданий ҳаётни тадқиқ қилиш борасида ва унинг тарвиришда аҳамиятли фан бўлиб хизмат қилмоқда. Бошқа томондан социал жараёнларни тадқиқ қилиш борасида ижтимоий динамик ҳолатларни аниқлаштириш имконини беради. Шу билан бирга моддий маданиятни тадқиқ этишда визуал тадқиқотлар имкониятлари ошганлигини кузатиш мумкин. Инсониятнинг маданий ҳаётини тадқиқ қилишда эксперимент интервью усуллари кенг фойдаланилади. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, моддий-маданий наъмуналар инсонларнинг ижтимоий ҳаёти борасида кўп нарсаларни сўзлаб бериши мумкин.

Таниқли инглиз антропологи Р.Барзес ўзининг “Мифология” асарида моддий дунёни таҳлил қилишнинг классик услубини танлайди. Бунда у жамият ҳаётини визуал ва моддий тадқиқ қилишнинг алоҳида усуллари баён қилади. Бундай тўхтамга келиш орқали Барзес маданият социологиясини тадқиқ қилишни фавқулудда муҳим масала, деб ҳисоблайди. Хусусан, у инсонларнинг турмуш тарзини маданий ўзлаштирмалар, мусиқий ҳиссиётлар ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳаёти каби тушунчалар билан боғланиши, социал моҳиятни ёритиш имконини беради. Мисол учун, биз реклама баннерларини истеъмолчиларнинг идеалидаги рангларга мослаштиришга ҳаракат қиламиз. Бу эса ўз навбатида маданий визуал кўринишни тадқиқ қилишда муҳим аҳамият касб этиши мумкин. Шунингдек газета ва интернетдаги визуал далиллар орқали глобал маданиятни кузатиш ва мазмунини таҳлил этиш имонияти ошади. Бу борада бир жамоавий гуруҳ ёки индивидларнинг мавжуд маданиятни визуал кўриш имконияти бошқалардан устунлиги билан ўзга маданиятни таҳлил этиш имкониятини камайтириб юборади⁶.

⁵ **Cultural Sociology** An Introduction page 39-40

⁶ **Cultural Sociology** An Introduction page 42

Назорат саволлари:

1. *Замонавий академик социологияда кундалик ҳаётнинг структураси нималарда ўз ифодасини топади?*
2. *Кундалик ҳаёт ва маданиятнинг социал қонуниятларини асосланг?*
3. *Кундалик ҳаётга оид замонавий назария ва методологияларни социологик баҳолаш нима?*
4. *«Маданият» атамасининг тарихи. Маданий бойлик тушунчаси*
5. *Классик социологиянинг социомаданий концепцияси*
6. *Классик назарияда маданий ўлчовнинг устунлиги. М.Вебер социомаданий динамикаси*
7. *Маданиятни тушунишга структур - функционал доирасида ёндашиш*

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press Jeffrey C. Alexander 2003
3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012
4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.
5. The Blackwell companion to the sociology of culture / edited by Mark D. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan. - UK Copyright, Designs, and Patents Act, 2005.

Интернет ресурслари

1. www.lib.socio.msu.ru
2. <http://www.socioline.ru>
3. <http://www.socio.rin.ru>
4. <http://www.sociologos.narod.ru>

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Семинар

Кундалик ҳаёт социологиясининг турлари, тамойиллари, қонуниятлари, функцияларини назарий-услубий жиҳатдан фундаментал ва амалий тадқиқотлар доирасида муаммонинг социал масалалари илғор хорижий тажрибаларга асосланиб амалиётда қўллай олиш имкониятларини амалга ошириш.

Таянч иборалар

Ижтимоий тадқиқотлар, кундалик ҳаёт стратегияси, турмуш тарзи прогнозлари, ижтимоий меъёр, анъаналар, урф-одатлар, турмуш тарзи, маданиятнинг ўзига хослиги, ҳулқ-атвор

Жамоатчилик маконининг бошқача гипотезаси хусусий ва жамоат майдонида мужассамланган. Расмий жамоатчилик сингари, у ҳам турли хил шахслараро муносабатлар билан ажралиб туради. Чунки у хизмат кўрсатиш соҳаси вакиллари, уй бекалари, нотаниш ҳамкасблар ва тасодифий танишлар билан ўзаро муносабатларни ўз ичига олади. Бироқ, хусусий-жамоат майдони ишлаб чиқаришдан кўра истеъмол билан кўпроқ боғлиқ ва шунинг учун инсонга маълум даражада эркинлик беради. У инсон учун “мавжуд бўлиб, ўзини нисбатан мустақил ва бир вақтнинг ўзида бир қарашда эркин тутиши учун шароит яратади. Ушбу одамларнинг кундалик хатти-ҳаракатларининг маълум қабул қилинган меъёрлари ва қоидалари учун ижтимоий ҳаётнинг оралиқ макони инсонлар учун унинг жамиятдаги мавжудлигининг муқаррар кундалик асосидир”.

Якка ва умумий жамоавий маконнинг асосий тартибга солиш тизими одоб-ахлоқ қоидаларидан иборат. Айнан шу ерда “фуқаролик” ва “маданият” кўникмалари талаб этилади. Бу эса одамдан муайян вазиятларда “ўйин қоидалари” ни билишни талаб қилади. Бундан ташқари, ушбу маконда стерео ёзув каби кундалик ҳаётнинг ўзига хос хусусияти энг аниқ намоён бўлади. Қоида тариқасида,

одам бу ерда номаълум бўлиб, тур сифатида қабул қилинади ва шунинг учун у билан муносабатлар умумий қабул қилинган хулқ-атвор қоидалари асосида қурилади.

Хусусий макон жамоат маконининг ҳар иккала шаклига зиддир. У ёпиқ, ижтимоий меъёрларнинг мажбурий таъсиридан халос бўлган яқин одамлар - қариндошлар ва дўстлар билан норасмий алоқалар мажмуаси томонидан шаклланади. Бу маконнинг доминантлари - ҳиссиёт, сезгирлик ва яқинлик категорияларидир. Якка тартибда амалга ошириладиган фаолиятнинг асосий турлари ўз-ўзини ривожлантириш, ўйин-кулги, севимли машғулотлар, таътиллари билан боғлиқ бўлган макондан иборат. Ва ниҳоят, шахсий макон ўзининг махфийлиги, қизиқувчан нигоҳлардан сир тутилиши туфайли хавфсизлик ҳиссини пайдо қилади. Кўпинча бу макон идеализация қилинади ва фаолият шахсий ички эҳтиёжлар ва истаклар билан бошқариладиган эркинлик майдони сифатида тавсифланади. Бу албатта тўғри, лекин биз шахсий маконнинг ажралмас қисми бўлган уй ва оилавий вазифаларни бажариш, агар цивилизация муваффақияти ва технологиясининг умумий даражаси паст бўлса, оила аъзоларининг тенглиги нисбатан яқин эканлигини ва аксинча жуда заиф тарихий ютуқ бўлса, муттасил оғир бўлишини англашимиз мумкин. Хусусий маконнинг энг ёрқин мисоли, унинг иккиламчилигини очиб берадиган, бу саноатгача бўлган даврдаги аёллар макони (айниқса имтиёзли) мулк) мисолида гавдалантиришимиз мумкин.

Ҳар бир макон ўзига хос хусусиятларга эга: бир макондан иккинчисига ўтишда кийим шакли ўзгаради (расмий жамоат маконининг ишбилармонлик кийиниш коди шахсий маконни рамзий қиладиган халат ўрнини эгаллайди), ички макон (иш жойларининг қатъий тартибга солинадиган ва функционал услуби хилма-хилликдан фарқ қилади). Хусусий жамоат майдонининг услубий такрорланиши, ушбу маконларнинг ҳар бирининг чегаралари ва аҳамияти даврга қараб фарқ қилади. Аммо, қоида тариқасида, ҳар бир инсон учта маконда иштирок этишини талаб этади. Кўпинча, кундалик ҳаётнинг турли хил ижтимоий маконлари маълум жойларга боғланиб борилади, шунинг учун расмий равишда жамоатчилик 34 та

макон офисда локализация қилинади. Хусусий макон, авваламбор, уйнинг маконидир. Хусусий-жамоат майдони дўконларда, сартарошхоналарда, устахоналарда, кўчаларда ўзаро таъсир орқали қурилган. улар ўртасида қатъий ёзишмалар йўқ. Бундан ташқари, жисмонан бир жойда туриб, одамлар бир ижтимоий макондан иккинчисига “ўтиб” кетадиган ҳолатлар мавжуд.

Кундалик макон долзарб, эришиш мумкин бўлган объектлар билан тўлдирилган ва идрок этиш мумкин бўлган жой ва тўғридан-тўғри таъсир кучлари билан боғлиқ бўлади. Жисмоний макон тўғри кундалик ҳаёт объектлар билан тўлдирилган, тузилган ва мавжуддир. Тўғридан-тўғри амалий ривожланиш, саёҳатга оид ҳиссий элементларни ўз ичига олади жисмоний бўшлиқ, аммо бунга эришиш шарт эмас. Концептуал ифода майдони хонанинг функционал мақсади, мифологик ва янги у ҳақидаги диний ғоялар, давр услублари, ва шунингдек, унинг индивидуал хусусиятларини ташувчиси бўлади. Кундалик ҳаётнинг ижтимоий майдони мумкин расмий-давлат, хусусий-давлат ва хусусий бўлиши. Расмий жамоат майдони амалга ошириш билан боғлиқ.

Хусусий-жамоат майдони эпизодик соҳа бўлиб, турли хил амалий сабабларга кўра ёки одамлар билан алоқалар, бизнинг эҳтиёжларимизга хизмат қиладиганлар (сотувчилар, чилангарлар, сартарошлар), ёки биз умумий бўлган одамлар билан бўладиган муаммоларга боғлиқ. Ва ниҳоят, шахсий макон бу бўшлиқдир. Ўзликни англаш, максимал эркинлик, яқин ҳиссиёт яқинларимиз билан алоқалар (қон ёки рух билан) одамлар билан ўзаро муносабатлар шулар жумласидан. Кундалик ҳаётнинг жисмоний ва ижтимоий майдони ажралмас бирликда мавжуд: реалнинг ижтимоий майдони унинг ичида жойлашган физик макон координаталарида навбат ижтимоий муносабатларнинг натижасидир.

Кундалик ҳаёт вақти А.Шьюц таъкидлаган кундалик ҳаётнинг муҳим хусусиятлари қаторида вақт параметри ҳам мавжуд: кундалик ҳаёт вақти бу иш кунларининг циклик вақти. Аммо айнан унинг концепциясининг айнан шу нуқтаси кўплаб танкидий фикрларни уйғотди. Мухолифлар вақтни бундай тушуниши учун

А.Шьюц яшаган кундалик ҳаётнинг тарихий турига хос эканлигини, аммо у каби кундалик ҳаёт эмаслигини таъкидладилар. Кундалик вақтнинг кўпроқ универсал хусусиятлари борми ёки у ранго-ранглик сингари даврнинг умумий хронотопига қараб ўз хусусиятларини ўзгартирадими? Кундалик ҳаёт вақтининг ўзига хос хусусиятларини тушуниш учун учта саволга изчил жавоб бериш керак: Кундалик ҳаётни вақтинча ташкил етишнинг объектив хусусиятлари нимада? Кундалик ҳаётнинг чегаралари қаерда ётади? У қандай тузилган? Кундалик ҳаёт вақтининг умумий хусусиятлари бир қарашда кундалик ҳаёт оламида вақтнинг чизиқли ва циклик моделлари ўртасида танлов иккинчисининг фойдасига ҳал қилинади. Ҳақиқатан ҳам, кундалик ҳаёт вақти бир хил, такрорланадиган ҳодисалар билан тўлдирилиб, табиий ва ижтимоий циклар билан чамбарчас боғлиқдир. Бу ерда тарихий ўзгарувчи фақат циклни ташкил этувчи омиллар устуворлик қилади. Ўрта аср шаҳар аҳолиси учун диний байрамлар даври ҳал қилувчи бўлиб чиқарди. Фермер учун циклик асосан табиий (кунлик мавсумий тайёр) билан боғлиқ. Замонавий ишчи ёки талаба асосан беш ёки олти кунлик иш ҳафталарида ишлайди. Аммо кундалик ҳаётда такрорлаш ҳеч қачон мифологик “абдий қайтиш” ва ўзгаришсиз қайта-қайта такрорланадиган ёпиқ циклни англатмайди.

Француз социологи А. Левабье кундалик ҳаёт вақтининг ушбу хусусиятига эътибор қаратди. “Кундалик ҳаёт” деб таъкидлайди у, “табиатда ҳукмронлик қиладиган” ва рационал деб номланган жараёнларда устун турадиган циклик, такрорий икки турдаги чорраҳада жойлашган. Кундалик ҳаёт, бир томондан, цикларни - кун ва тунни, фаслларни ва қишлоқ хўжалиги мавсумларини, фаоллик ва дам олишни, очликка тўйинганликни, истак ва уни қондиришни, ҳаёт ва ўлимни назарда тутди. Бошқа томондан, унда такрорий меҳнат ва истеъмол ҳукмронлик қилади. Бошқача қилиб айтганда, кундалик ҳаётнинг ҳақиқий циклик ташкилотидан ташқари, унда циклни ташкил қилмайдиган такрорланадиган ҳодисалар ҳам мавжуд. Бундан ташқари, кундалик ҳаётнинг ташқи монотонлиги ва такрорланиши даврнинг кундалик ҳаётида ҳам, шахс ҳаётида ҳам ташқи жиҳатдан аҳамиятсиз.

Аммо барқарор ўзгаришларни яширади, бинобарин, кундалик ҳаёт вақти ҳам чизиқли хусусиятга эга. Кундалик ҳаётнинг бу каби иккиламчилиги учта тоифадан бири - ўтмиш, ҳозирги кун ва келажак - кундалик ўтмиш учун ҳозирги замон иккита гипотезада устувор аҳамиятга эга бўлишига олиб келади.

Кундалик ҳаёт ретроспективдир. Ўзи томонидан кундалик ҳаёт тартиби ўтмишни такрорлаш билан шаклланади, яъни ҳозирги замондаги ўтмиш. Ўтмиш ҳар куни мавжуд қонун билан белгиланган одатлар, урф-одатлар шаклида мавжуд. Шу билан бирга, ўтмишга муқаррар равишда ишониш нафақат инсонга психологик қулайлик беради, лекин кўпинча сабаб бўлади. Кундалик ҳаёт учун энг кам аҳамиятга эга жорий вақт. Бу, қисман, умумийликнинг олдиндан айтиб берилиши билан боғлиқ кундалик ҳаёт, унинг нисбий хавфсизлиги, талаб қилмайди келажак ҳақида доимий қизғин мулоҳазалар ва буни тахмин қилишга уринишлар билан асосланади. Кундалик ҳаётда келажакдаги замон асосан кутиш ва кундалик кўринишида тақдим этилади ва тўғридан-тўғри ҳозирги замонга қабул қилинади, унинг табиий давоми саналади. Семантик марказни ўтказиш ҳамма жойда мавжуд кунлик ҳаёт келажакка фақат таниш бўлган тақдирда мумкин бўлади у ёки бу сабабга кўра ҳаёт кечиши бузилади (ҳаракатланувчи, ўзгарувчан иш жойлари, оилавий аҳволнинг ўзгариши, соғлиқ муаммолари хандақ ва бошқалар). Кейинчалик узоқ истиқболлар фақат далолат беради фаолиятнинг диққатга сазовор жойлари, аммо тўғридан-тўғри таъсир қилмайдиган мавжудлик билан белгиланади.

Инсоният тарихи шундан далолат берадики, жаҳон халқлари маданияти негизида маданий унверсалликдан кўра, маданий тафовутлар ва маданий ранг-барангликлар кўпроқ учрамоқда. Инсоният маданиятларининг турли-туманлиги кадриятлар, ҳулқ-атвор меъёрлари орқали кўринади. Масалан, айрим халқ вакиллари устрицаларни тансиқ таом сифатида истеъмол қилади, лекинмушук ва кучукларни емайди. Мусулмонлар чўчка гўшти емайдилар, ҳиндлар эса ейдилар, аммо улар мол гўшти емайдилар. Ғарб эркаклари бир-бирлари билан ўпишиб

сўрашса, бу табиий ҳолат сифатида қабул қилинади. Шарқ эркаклари учун бу жараён ор-номуснинг бузилиши белгиси сифатида қайд этилади.

Бу хусусиятларнинг барчаси бир жамиятни иккинчи жамиятдан ажратиб турадиган кенг маданий тафовутларнинг бир жиҳати, холос. Инсоният маданиятлари бир-биридан жиддий фарқ қилганлиги учун, бир маданият вакилларига бошқа маданиятда қабул қилинган хулқ-атвор ва тасаввурлар жуда ёқимсиз таъсир қилади. Демак, ҳар бир маданиятда ўзига хос, бетакрор хулқ шакллари қабул қилинган бўлиб, бошқа маданият вакилларига улар ғалатиروق туйилиши мумкин. Ҳар қандай маданиятни унинг ўз маъно белгилари ва қадриятларидан келиб чиқиб ўрганмоқ керак. Акс ҳолда, бегона маданият тўғри тушунилмай қолиш хавфи туғилади ва бу маданиятга обектив ёндашишнинг иложини қолдирмайди. Шунинг учун социология бир маданиятни ўзга маданият нуқтайи назари бўйича баҳолашдан узоқлашишга интилинади.

Маданият шаклланиши ва унинг юксалиб бориши ижтимоий жараённинг бир қисмидир. Бошқача қилиб айтганда, инсонларда маънавий ва эстетик онгнинг ривожланиши билан инсонлар маданийлашиб броман, деган тушунчага келишимиз мумкин. Мишел де Серто таъкидлайдики – маданийлашган одам тавсифи ўз ҳаёт-фаолияти давомида муайян меъёр воситаларини қўллай олиши мумкин, деб ҳисобланади.

Ҳар бир маданият ўзига хос артефактлар ва хулқ-атвор шаклларини тарихий тараққиёт давомида шакллантиради. Маданий ўзгаришлар борасидаги тушунчалар XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб кучая бошлади. Маданият борасида олиб борилган тадқиқотларнинг кўпчилиги оммавий ва қадимий маданият шакллари борасида олиб борилган. Яна шуни таъкидлаш лозимки, саноатлашган жамиятларда анъанавий маданиятлар аста-секин йўқ бўлиб бориши кузатилади.

Аҳамиятли томонидан бири шундаки, миллий маданият шакллари глобал оммавий маданият таъсирида йўқ бўлиб кетиш хавфи остида қолади. Постиндустриал жамиятлардаги маданиятлар саноатлашув ва шаҳарлашув

борасидаги ўзгаришларнинг натижасида юзага келган алоҳида маданий шакллари юзага келтиради. Техника тараққиёти натижасида алоҳида маданият шакллари ҳам юзага келиши мумкин. Мисол учун, маданий хордиқ чиқариш авваллари жамиятнинг турли синфларига қараб ҳар хил бўлган. Масалан, XX асрнинг биринчи ярмида кино санъати фақатгида киборлар учун маданият шакли ҳисобланган бўлса, ҳозирга келиб жамиятнинг барча қатламлари ушбу имкониятдан кенг фойдаланишлари мумкин. Лекин, барибир шуни алоҳида таъкидлаш керакки, маданий фаолият шакллари жамиятдаги синфлар ва маҳаллий хусусиятларга кўра фарқланиши мумкин.

Маданият ишлаб чиқариш билан ўзаро боғлиқ бўлиб, улар бир- бирининг ютуқларидан унумли фойдаланиб туради. Лекин, ушбу жараён тез-тез ўзгариб боради. Хусусан, ишлаб чиқаришда кўмирдан фойданиш, ёки каучукдан фойдаланиш авваллари муҳим тармоқ ҳисобланган бўлса, бугунга келиб, уларнинг аҳамияти деярли кузатилмайди. Бу эса табиийки, ушбу соҳа билан боғлиқ маданий жабҳаларга ҳам ўз таъсирини кўрсатиб улгурди. Шунингдек, биз урбанизация, яъни шаҳарлашув ва у билан боғлиқ миграция омилини кўриб чиқадиган бўлсак, бу вазиятда ҳам маданиятнинг социал жиҳатларини умумий тарзда ўзгаришга келганини кузатишимиз мумкин.

Маданият борасида олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, жамиятда амал қилувчи социал меъёрлар тарихан шаклланган бўлиб, унинг амал қилиши учун ижтимоий назорат ҳам мавжудир. Инсонларда ижтимоий муносабатларнинг муҳим қисмига айланган маданий муносабатлар интенсив тарзда ҳулқ-атвор ва ҳаёт тарзига таъсир кўрсатиб боради. Аводлар алмашинуви жараёнида маданиятнинг муҳим таркибий шакли бўлган ёзув ва тил имкониятилари орқали кишилар бошқа маданий ютуқларни кейинги авлодга трансформация қилиши мумкин. Қадимда кўплаб халқларнинг ўзига хос маданият шакли бўлган социал меъёрлар ва динлари бўлган. Уларнинг кўплари турли хил маданий тўқнашувлар натижасида йўқолиб кетган ёки ўзга кучли маданиятлар билан бир-бирига қоришиб сингиб кетган.

Социал меъёрлар ўз навбатида жамиядаги ахлоқий ва эстетик-маънавий хусусиятларни шакллантиради.

Ҳар қандай маданият инсонларнинг турмуш тарзини мувофиқлашган тарзда олиб бориш имкониятларини яратади. Жамиятнинг социал меъёрлари ижтимоийлашув натижасида инсонларнинг хулқ-атворини ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Маданий фарқланишлар эса социал меъёрларнинг амал қилиш даражасига қараб ҳам белгиланиши мумкин. Маданиятдаги амал қилувчи даражалар эса жамиятнинг социал назоратига боғлиқдир. Бу боғлиқликни жамиятнинг социал тузилмалари орқали амалга оширилиб, ўз навбатида у ижтимоий тизим орқали ҳаракатга келади.

Маданий фарқланишларни ўрганган олимлар худуднинг географик имкониятини инкор этмайдилар. Чунки қадимда техник имконият йўқ бўлган даврларда мавжуд маданиятлар бир қобикда стихияли тарзда шаклланган ва ривожланиб борган. Бу эса маданиятнинг умумий томонларини бир томонлама шаклланишига олиб келган. Буюк географик кашфиётлар европаликларни ўзга маданият шакллари билан танишиш имкониятини яратиб берди. Бу эса кейинчалик маданий антропология соҳасини ривожланишига олиб келди.

Буюкбритания ва Европада маданият социологияси. Маданият борасида олиб борилган тадқиқотларда француз олими П.Бурдьенинг назариялари асосий рол ўйнайди. У ўзининг “Тафовут” назариясида М.Вебер ва Г.Зиммелларнинг турмуш тарзи, синфлар ва социал қатламлар борасидаги назарияларини ривожлантирди. П.Бурдьенинг фикрига кўра ҳаёт тарзининг даражаси ва маданий орта қолишнинг ўз навбатида ижтимоий-иқтисодий шароит билан бевосия боғлиқ бўлади. Бурдье урф-одат, расм-русумни беш асосий йўналиш – маданият, ижтимоият, таълим, иқтисод ва сиёсат билан боғлайди. У алоҳида маданият ва иқтисодий капитал ўртасидаги боғланиш шахснинг социал мақомида акс этади, деб таъриф беради. Бурдьегга кўра шахсда социал-иқтисодий мобиллик юзага келади ва бу жамият

билан интеграцияга киришиш имконини беради бу индивидуал ва жамоавий даражаларда яққол кўринади.

Маданият социологияси бўйида назарияларнинг асосий қисми XX асрнинг сўнгги 30 йили давомида юзага келди. Бу борада Израил Чарни фаолиятига алоҳида тўхталиш лозим. У 1978 йилда Британия социология ассоциациясида ўзининг маданият борасидаги конференция материаллари сифатида “Маданий бурилишлар” номли муҳим китобини чоп этди. Бир неча йиллардан сўнг И.Чарни Британия социологиясида маданият борасида тадқиқотларга асосий урғу берилишига норозилиги билдирди.

Маданият социологиясининг қатъий ҳимоячилари постмодернизм ғоялар тарафдорлари билан “рефлексив замонавийлик”даги маданият борасида баҳслашилар. “Рефлексив замонавийликни” Буюк Британия социологи Энтони Гидденс постмодернизмдаги ўзаро муносабатлар олиб бориш усулларига медиа таъсирнинг ошишига ўхшатади. Бу жараёнларнинг ўсиб бориши натижасида индивидуал ва жамоавий муносабатлар шаклларнинг янги имконияти пайдо бўлади. Гидденс синфлар, гендер ва этник структураларнинг тажрибалар борасида тўхтаб қолмаслик ҳақида илмий мулоҳаза юритган.⁷

Замонавий жамиятда маданиятнинг ўзига хослиги. Маданиятнинг жамиятда тўла-тўқис мавжуд бўлишини ижтимоий институтлар таъминлайди. Бу ижтимоий институтларнинг асосий вазифасига айнан маънавий бойликларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва айирбошлаш киради. Улар таркибига турли ташкилот ва муассасалар киради, яъни: биринчидан, маънавий маданиятни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш (ижодий уюшма, илмий-тадқиқот институтлари, халқ ижодий жамоалари, киностудиялар, нашриёт ва ҳоказо); иккинчидан, маънавий қадриятларни тақсимлаб чиқиш (кинотеатрлар, цирк, концерт уюшмалари, маърузахоналар, мактаблар, кутубхоналар, музейлар ва ҳоказо); учинчидан, маданиятни ишлаб

⁷ Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012 page 22,23,24

чиқариш ва тақсимлаш жараёнини синтетик равишда бир-бири билан бирлаштириш орқали (клублар, театрлар, филармониялар, радио, телевидение, олий таълим муассасалари кафедралари ва ҳоказо).

Узоқ вақтлар фанда маданият деганда фақат маънавий маданият назарда тутилди. Негаки борликни ҳақиқат, яхшилик, гўзаллик белгилайди, деб ҳисоблашган. Шунинг учун биринчи ўринда илмий тадқиқотларнинг асоси ахлоқ, нафосат бўлиб келди. Натижада жамиятнинг моддий ҳаётини, унинг иқтисодиётини о ўрганишга э ўтибор берилмади. Моддий маданият тадқиқот учун қизиқарсиз ҳисобланди. Индустириал жамиятнинг вужудга келиши, унинг техникавий тараққиёти ва технологияларининг тезда алмашиши маданиятшунослами инсониятнинг барча моддий маданиятини ўрганишга мажбур қилди”.

Шунингдек, ҳозирги кунда маданият тизимларидан бўлмиш моддий ва маънавий маданият бир-бирига шундай таъсир қиляптики, бир томондан, маънавий маданият моддий маданият яралишига сабаб бўлса, иккинчи томондан, моддий маданиятнинг бойиши маънавий маданиятнинг янги қирраларининг очилишига сабаб бўлмоқда. Энг қизиғи, учинчи томондан эса, моддий маданиятда маънавий маданият ва, аксинча, маънавий маданиятда моддий маданиятни учратиш мумкин. Масалан, илмий-техник жараён бўлмиш оммавий ахборот воситалари, радио, телевидения, кино, магнитофон, видеотехника, компютер кабилар моддий маданият бўла туриб, маънавий маданият ошишига хизмат қилади. Маънавий маданият бўлмиш илм-фан эса техниканинг ривожига хизмат қилади. Ҳаттоки техникани маънавийлаштириш асри бошланди.

Моддий маданият деб инсоният меҳнати билан яралган, унинг барча моддий эҳтиёж ва талабларига жавоб берадиган бир неча моддий қадриятлар йиғиндисига айтилади. Моддий маданиятга, аввало, меҳнат қуроллари ва ишлаб чиқариш, ижтимоиймаиший хизмат турлари (булар: транспот, алоқа воситалари, коммунал уй-жой хўжалиги хизмати ва ҳоказо), кийим-бош, уй-рўзғор буюмлари киради.

Демак, моддий маданият инсоннинг табиатни қай даражада эгаллай олганлигини ва унга таъсир қилиб, уни қанчалик ўзгартира олганлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Маданият социологияси. М.Бекмуродов – Тошкент: Ўзбекистон, 2008
2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press *Jeffrey C. Alexander* 2003
3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012
4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.
5. The Blackwell companion to the sociology of culture / edited by Mark D. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan. - UK Copyright, Designs, and Patents Act, 2005.
6. Introduction to Sociocultural Anthropology. Zerihun Doda. Debub University. 2005

Назорат саволлари

1. Социологик тадқиқотларда кундалик ҳаётнинг ўлчов стратегиялари нима?
2. Социологик тадқиқотларда маданиятнинг ижтимоий прогнози қандай амлга оширилади?
3. Маданиятнинг турлари ва ривожланиш босқичларини кўрсатинг?
4. Маданият шаклланишида ижтимоий меъёрлар аҳамиятини аниқланг?
5. Анъаналар, урф-одатларнинг ўзига хослиги нимада?
6. Турмуш тарзи ва ижтимоий маданиятнинг ўзгариши сабаблари нимада?
7. Британия ва Европада маданият социологияси борасида қарашлар нималардан иборат?
8. Замонавий жамиятда маданиятнинг ўзига хослиги тушунчасини таърифланг?

2-Семинар

Мавзу: ЗАМОНАВИЙ АКАДЕМИК СОЦИОЛОГИЯ ИЛМИЙ МАКТАБЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИНING СОЦИАЛ ҚОНУНИЯТЛАРГА ЎТИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ КУЗАТИШ.

Режа:

1. Кундалик ҳаёт социологиясининг турлари, тамойиллари, қонуниятлари
2. Фундаментал ва амалий тадқиқотлар доирасида кундалик ҳаёт ва маданиятнинг ўрганилиши
3. Кундалик ҳаёт ва маданият социологиясининг ҳорижий тажрибада ўрганилиши

Семинар машғулотини олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда кичик гуруҳлар шакллантирилади, мавзу бўйича асосий тушунчаларни жавдал ва схемалари шакллантирилади. Тингловчилар ўзлари бажарган амалларини индивидуал ёки гуруҳий тарзда изоҳлаб, ҳимоя этадилар.

Семинар машғулотини олиб боришда қўлланиладиган методлар: “Бумеранг”, “Чархпалак”, “Венна диаграммаси”, “БББ” “ФСМУ”, “Тушунчалар изохи”

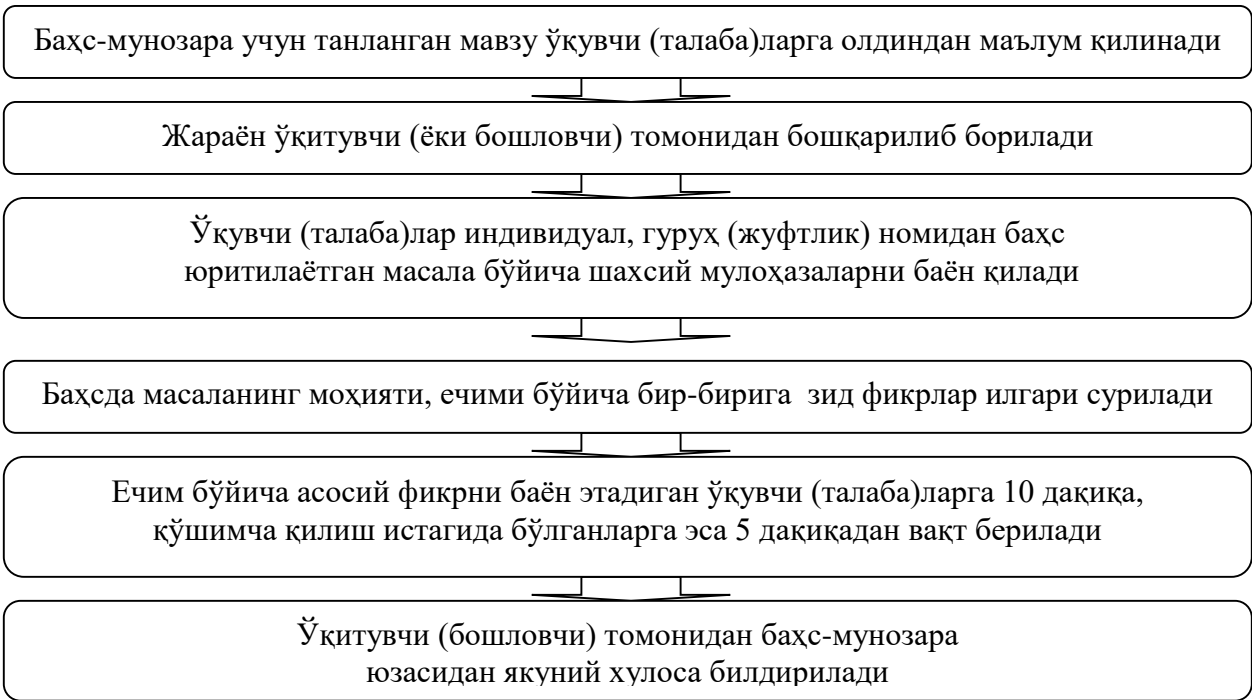
“БАҲС-МУНОЗАРА” МЕТОДИ

Метод икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан муайян вақт оралиғи ва қатъий қоидаларга мувофиқ ташкил этиладиган оғзаки баҳс бўлиб, тингловчи ларда ўрганилаётган мавзу бўйича эркин, асосли фикрларни билдириш қобилиятларини шакллантиришга хизмат қилади. Ўқув машғулотларида баҳс-мунозарадан фойдаланишда мавзуга доир маълум масалалар ҳал қилинади.

Методни қўллашда қуйидаги тартибда иш кўрилади:

Изоҳ: 1) бир тингловчи га икки марта сўзга чиқишга рухсат этилмайди;

2) ўқитувчи (бошловчи) тингловчи ларнинг мавзудан четга чиқмасликларини қатъий назорат қилиб боради, борди-ю, шундай ҳолатлар содир этилса, сўзловчилар бу ҳақида огоҳлантирилади.

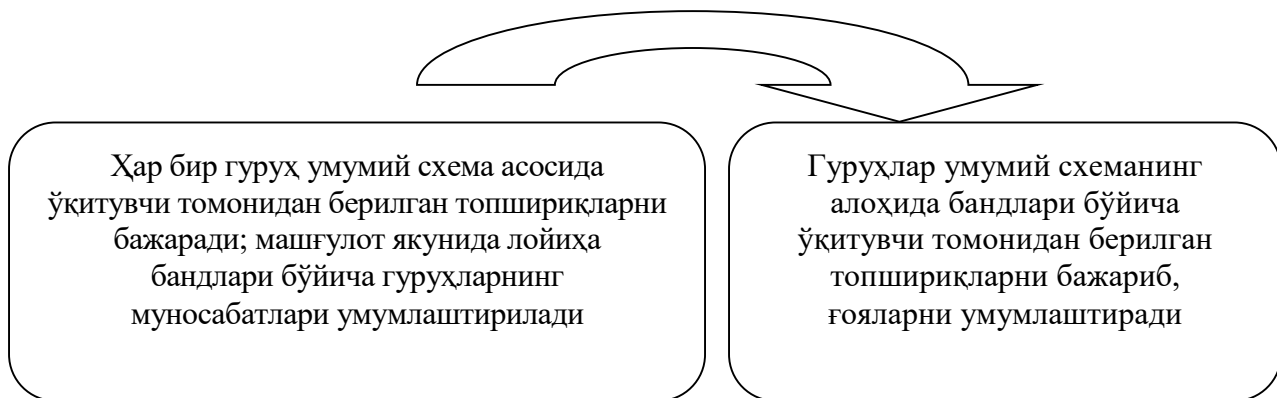

“БИЛАМАН. БИЛИШНИ HOҚЛАЙМАН.

БИЛИБ ОЛДИМ” (БББ) МЕТОДИ

Метод тингловчи ларга муайян мавзулар бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Уни қўллашда тингловчи лар гуруҳ ёки жамоада ишлашлари мумкин. Гуруҳда ишлашда машғулот якунида гуруҳлар томонидан бажарилган ишлар таҳлил қилинади.

Гуруҳлар фаолияти қуйидаги кўринишда ташкил этилиши мумкин:

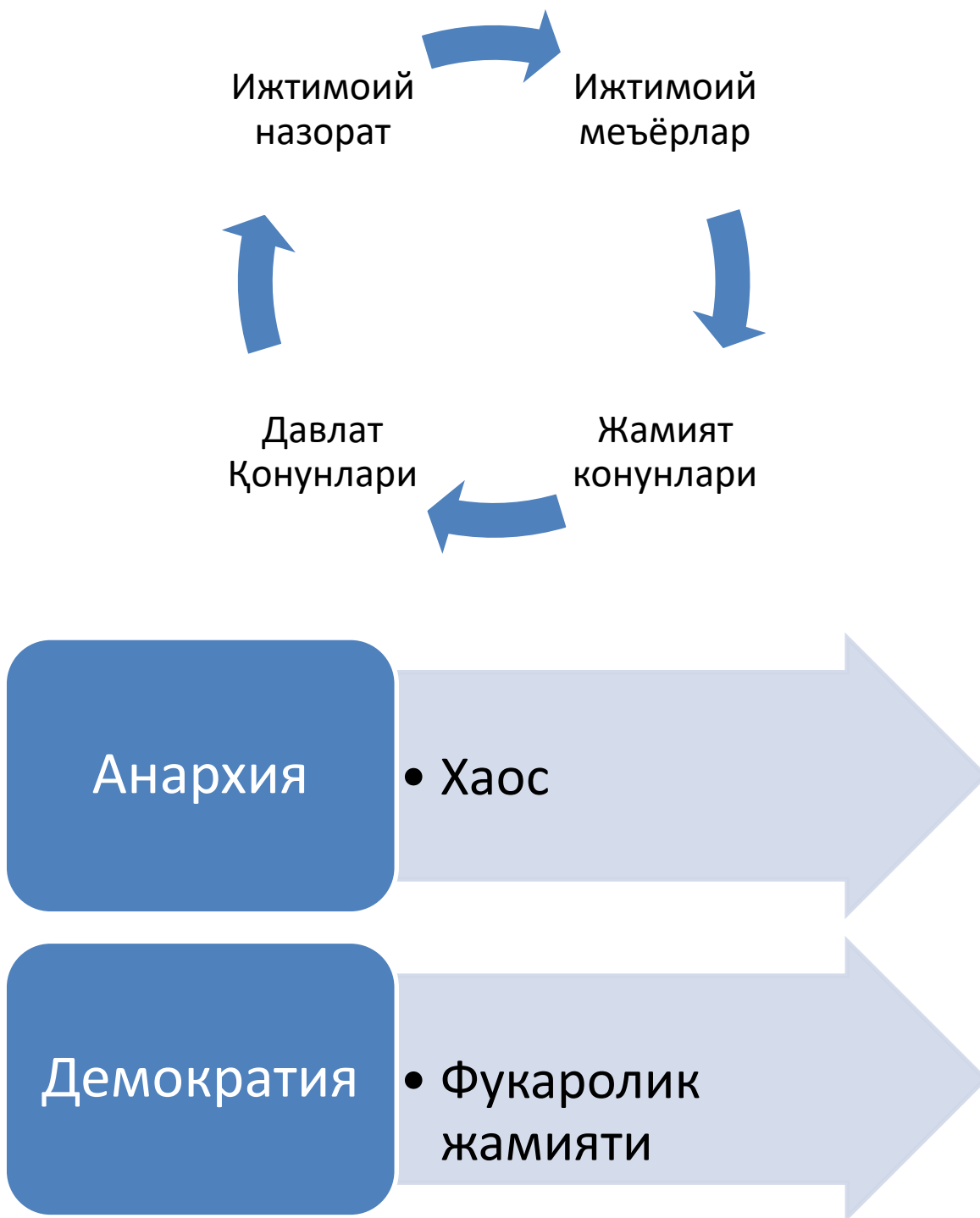

моддий маданият

ижтимоий маданият

маънавий маданият

сиёсий маданият

Фойдаланилганиш учун адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий таракқиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.

5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press *Jeffrey C. Alexander* 2003

3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012

4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.

5. The Blackwell companion to the sociology of culture / edited by Mark D. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan. - UK Copyright, Designs, and Patents Act, 2005.

3-Семинар

ГЛОБАЛЛАШГАН ДУНЁ ВА КУНДАЛИК ҲАЁТНИНГ УЗВИЙ АЛОҚАДОРЛИК ЖАРАЁНЛАРИНИ АНИҚЛАШ. ЎЗГАРУВЧАН АХБОРОТЛАШГАН ДУНЁДА КУНДАЛИК ҲАЁТНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИНИ ОЧИБ БЕРИШ.

Режа:

1. Глобаллашган дунё ва кундалик ҳаётнинг узвий алоқадорлик жараёнларини аниқлаш
2. Ўзгарувчан ахборотлашган дунёда кундалик ҳаётнинг ўрни ва аҳамиятини очиб бериш
3. Кундалик ҳаётнинг цикл босқичлари

Таянч иборалар: *Кундалик макон, ижтимоий макон, глобаллашув, ҳаёт цикллари, кундалик туркумлаш, оммавий маданият, элитар маданият, субмаданият, маданият ва иқтисод, маданият ва сиёсат, маданият ва фан, маданиятда ўзгаришлар. маданиятнинг хилма-хиллиги, маданий талваса (шок).*

Кундалик ҳаёт маданияти ва маданиятшуносликни тадқиқ этиш учун 1964 йилда Бирмингем университетида “Замонавий маданий тадқиқотлар” маркази ташкил этилди. Унинг фаолияти ушбу илмий йўналишнинг асосчиларидан бири Раймонд Уильямс томонидан тузилган маданиятни янгича тушунишга асосланади. Бу шарҳга кўра маданият маълум бир жамоанинг ҳаёт тарзидир. Кундалик ҳаёт маданиятини бундай тушуниш тадқиқот объектлари ва қўлланиладиган усуллар доирасини сезиларли даражада кенгайтди. Шу вақтдан бошлаб, бошқа маданият турлари билан ҳуқуқлари тенглаштирилган кундалик ҳаёт маданиятини фаол ўзлаштириш бошланди. Ушбу соҳа доирасида кундалик ҳаёт маданиятига қизиқиш, аввало, маданият ва ҳокимият ўртасидаги муносабатларни ўрганиш, ҳукумат ўз мақсадларига эришиш учун маданиятдан қандай фойдаланиш ва маданият қандай қилиб стратегик куч воситасига айланади, деган саволни ҳал қилишга қаратилган эди.

Кундалик ҳаётнинг акс еттирмайдиган табиати, қишлоқ хўжалиги вакилларининг мантиғига кўра, кундалик маданият томонидан етказилган

меъёрлар, кадриятлар ва идеологемаларни танқидий сингдиришнинг зарурий шартига айланади. Бинобарин, асосий вазифа "яширин хусусиятларни, яъни кундалик маданият соҳасига кириб борадиган куч ва зиддиятларни, авваламбор, оммавий ва оммавий ахборот воситаларини очиб бериш" дир. Масалан, машхур иллюстратив журналларнинг ўқиш доирасини ўрганиш, телевизион дастурларни кузатиб бориш шулар жумласидан саналади. Айнан маданий тадқиқотлар доирасида ҳиссиётларни маданият ҳодиса сифатида ўрганиш ривожланиб борган.

Маданиятшуносликнинг услубий жиҳатдан ўзига хос хусусияти ундаги ижтимоий ва маданий жараёнларни таҳлил қилишнинг микро ва макро даражаларини бирлаштиришдир. Бир томондан, тадқиқотчилар мафкуравий ва жамоатчиликнинг устунлик стратегиясига, иккинчидан, айрим одамларнинг биографиясидаги ўзига хослиги бўйича кундалик амалиёт ва ҳаёт траекторияларига эътибор берилади. Шундай қилиб, кундалик ҳаётни ўрганиш унинг контекстини ташкил этувчи ижтимоий ва маданий жараёнларни қайта тиклашга имкон беради. Аммо маданий тадқиқотлар бир вақтнинг ўзида озиқланадиган умумий пафосда янги тадқиқот истиқболларини очиб беради ва таҳлил қилинадиган муаммолар доирасини чеклайди. Кундалик маданиятнинг ҳар қандай ҳодисаси унинг сиёсий функцияси ва мафкура билан боғлиқлиги масаласини ўрганиб чиқишни таъминлайди. Шундай қилиб, кундалик ҳаётни ўрганиш кундалик ҳаётни тавсифловчи ҳодисаларни тадқиқ қилишдаги ҳодисаларни концептуал равишда умумлаштириш ва уларнинг маданий хусусиятларида инсоният мавжудлигининг бошқа соҳалар билан ўзаро алоқаларини аниқлашгача ривожланади. Бугунги кунга келиб, кундалик ҳаётни ўрганиш фанлараро характерга эга бўлиб, у услубий жиҳатдан кундалик маданиятни ҳам статикада, ҳам динамикада таҳлил қилишга имкон берадиган турли хил тушунчалар, ёндашувлар ва усулларни вужудга келтиради.

Кундалик ҳаётнинг макони унинг асосий тажрибавий дунёси сингари “кундалик ҳаёт - бу инсоннинг уйи” метафорасини қабул қилинишига олиб келади.

У ёки бу даражада кундалик маданиятни турли хил тадқиқотларда намоён бўлиши, ушбу “ходиса”нинг чегаралари ва ички тузилиши ҳақидаги саволга жавобни белгилашда ҳеч қандай маъно касб этмаслигини белгилайди. Кундалик ҳаёт макони энг умумий кўринишда ҳаётини эҳтиёжларни қондиришга қаратилган фаолиятни ривожлантирадиган жойлар тизими сифатида ифодаланиши мумкин. Ушбу жойларнинг доирасига уй, иш жойлари, транспорт артериялари, савдо майдончалари (дўконлар, бозорлар, савдо ва кўнгилочар марказлар), хизмат кўрсатиш корхоналари (умумий овқатланиш корхоналари, сартарошхоналар, устахоналар, клиникалар) ва бошқалар киради. “Учинчи даражалилар”, яъни жамоатнинг норасмий учрашувлари учун шакллантирилган нейтрал ҳудудлар, яъни кўп қаватли уйларнинг ҳовлилари, турар жойлардаги кичик дўконлар, кафелар, паблар, шунингдек бепул, беғараз мулоқот қилиш жойлари, ҳамда вазифа, мақсад, жавобгарликларга асосланган ижтимоий ролларни билан боғлиқ бўлган масалалардаги шахсий иштирок этишлар шулар жумласидандир.

Бироқ, кундалик ҳаёт маконига жойлар тўплами сифатида ёндошиш характерли бўлиб, ушбу турдаги макон мавжудлигининг ўзига хос хусусиятларини очиб бермайди. Шунинг учун кундалик ҳаётнинг фазовий параметрларидаги ўзига хосликни назарий тушунишга эҳтиёж сезилади. У учта соҳага эга: кундалик ҳаёт маконидаги объектив дунё; кундалик ҳаётни акс эттириш майдони; тажрибалар майдони.

Кундалик ҳаёт майдони билан боғлиқ фаолиятда менталитет ва эмоционаллик майдони алоҳида намоён бўлиб, турли хил хулқ-атвор, ақлий ва психоэмоционал реакцияларни келтириб чиқаради. Психоэмоционал ғояни ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш, кундалик ҳаёт маконини маданият маконининг алоҳида ҳолати сифатида икки жиҳатдан кўриб чиқиш мумкин. Биринчидан, ушбу объектларни бошқариш ва амалий фаолиятни амалга ошириш учун жой. Иккинчидан, бу ўзга одамлар билан ўзаро алоқалар майдони ва ўзаро таъсир ўтказиш муаммоларини ҳал

қилиш учун жойдир. Бунга асосланиб, кундалик ҳаёт маконини ҳам жисмоний, ҳам ижтимоий макон сифатида таҳлил қилиш мумкин.

Кундалик ҳаёт макони жисмоний макон сифатида. Одамларнинг ташқи объектлар билан ўзаро муносабати нуқтаи назаридан кундалик ҳаёт макони жисмоний маконнинг махсус версиясидир. Кундалик ҳаёт макони инсоннинг одатий фаолияти юзага келадиган ландшафтнинг маълум бир иборасидир. У моддийлик билан асосланган сезгир координатларга эга ва уни учта режимда кўриб чиқиш мумкин: жисмоний, сезгир ва концептуал.

Кундалик ҳаётнинг ҳақиқий жисмоний майдони уч ўлчовли бўлиб, объектлар билан тўлдирилган ва тўғридан-тўғри амалий ассимиляция қилиш учун қулайдир. Бунда кундалик ўзгарувчан инсон фаолиятининг макони шаклланади. Кундалик ҳаётнинг ушбу маконини бошқа жисмоний макон турларидан ажратиб турадиган асосий хусусияти шундан иборатки, шахс унда йўналтирувчи нуқта сифатида қабул қилинади, унинг атрофида тартибга солинади. Физик маконнинг ўзи учун чегара тушунчаси долзарбдир. Биринчидан, бу инсон учун кундалик ҳаёт чегараларини белгилайдиган ташқи чегара ҳисобланади. Одатда бу чегара одамлар доимий яшайдиган шаҳар ёки бошқа аҳоли пунктлари чегаралари бўйлаб ўтади. У четга чиқиб кетиши мумкин, масалан, шаҳар атрофи ёки унинг атрофидаги табиий ландшафтни эгаллаб олиши ва ҳатто бир нечта аҳоли пунктларини ўз ичига олиши мумкин.

Ташқи маконда кундалик ҳаёт маконидан ташқарида саёҳат, иш сафари, узоқ қариндошларнинг яшаш жойлари, яъни инсоннинг доимий яшаш жойидан географик жиҳатдан узоқ жойлашганлиги намоён бўлади. Иккинчидан, ўзида кундалик ҳаётнинг жисмоний майдони ҳам фарқланади. Фазонинг тузилишини тартибга солувчи энг муҳим қўзғалиш ташқи ва ички қарама-қаршиликда намоён бўлади. Ички макон - бу кўп асрлар давомида кундалик маконнинг ядроси бўлиб хизмат қилган жой билан боғлиқдир. Айнан жой одамнинг кундалик ҳаётидаги асосий макон сифатида қабул қилинади.

Иккинчидан, ўзида кундалик ҳаётнинг жисмоний майдони ҳам фарқланади. Фазонинг тузилишини тартибга солувчи энг муҳим ҳодиса – бу ташқи ва ички қарама-қаршиликдир. Ички макон - бу кўп асрлар давомида кундалик маконнинг ядроси бўлиб хизмат қилган жойнинг макони ва бу жой одамларнинг кундалик ҳаётидаги асосий жой сифатида қабул қилинади. Ташқи макон - бу жойдан ташқарида бўлган фаол ривожланиш соҳасидир. “Буфер зонаси”нинг бир тури – бу дарҳол уйга улашган жой, яъни ҳовли, кўчанинг шу уйга яқин қисмига кириш жойи ва бошқаларда ўз аксини топади. Ўз навбатида, ташқи ва ички макон ҳам нисбийдир. Уйнинг ичида ухлаш, суҳбатлашиш, овқат пишириш ва истеъмол қилиш, танани парвариш қилиш жойлари мавжуд. Ушбу жараёнлаштириш деворлар ёки бўлинмалар билан тасдиқланиши мумкин ёки ташқи кўринишга эга бўлмаслиги мумкин. Лекин ҳар қандай жойнинг аҳолиси томонидан амалга ошириладиган ва уларнинг фаолиятида қўллаб-қувватладиган функциялар мавжуд: масалан, совет коммунал хонадонларидаги ташқи бўшлиқ функционал жиҳатдан хилма-хилдир.

Кундалик ҳаётни идрок этиш макони бу сезги органлари томонидан идрок этиладиган макондир. Агар ҳақиқий жисмоний бўшлиқ фаолият жараёнида ўзлаштирилса ва унда одамнинг бевосита иштироки аниқланса, у ҳолда сезги майдони, аввало кўриш ва эшитиш ёрдамида ҳиссий жиҳатдан ўрнатилади. Шунингдек, унинг чегаралари кенгайиб бориши физик макон билан таққослаганда тушунарли бўлади. Сезги фазоси атрофидаги оламни ўз ичига олган элементлар, масалан, биз жамоат транспорти ойнасидан эшитишимиз мумкин бўлган, ҳаттоки овоз манбаи атрофга етиб бўлмайдиган бўлса ҳам (кўшни блокнинг спорт майдончасидан товушлар) хатти ҳаракатлардан ҳис этиш мумкин. Жойни идрок этиш тартиби, шунингдек, иш ёки дам олиш жойининг жисмоний параметрларини қулай ёки ноқулай деб қабул қилиш билан боғлиқ ҳодисалар шулар жумласидан ҳисобланади.

Инсоният тарихининг аксарият қисмида физик ва идрок маконининг чегаралари бир-биридан фарқ қилади. Аммо товуш ва тасвирни фиксация (қайд)

қилиш ва узатишнинг техник воситаларини пайдо бўлиши замонавий маданиятда кундалик идрок макони ҳажми жиҳатидан жисмоний оламни енгиб ўтади. Интернет маълумотларидаги далиллар қисқа фурсатда дунёнинг бошқа чеккасида содир бўлаётган воқеаларни янгиликлар хабарларида акс эттирадиган бўлди. Теледастурлар, бошқа халқларнинг кундалик ҳаётида акс этирилган суратлар Интернет сайтлари, журнал иллюстрациялари, шунингдек радиоэшиттиришлар ёрдамида коинотни, биз тўғридан-тўғри муомала қилмайдиган космик дунёни ўз ичига қамраб олади. Кундалик ҳаёт чегараларини чексиз маконга қараб кенгайтиради. Идрок доирасини кенгайтиришнинг махсус усули телефон алоқаси ва айниқса виртуал оламда янада кенгайди.

.Кундалик ҳаётнинг концептуал ёки маданий майдони - бу жисмоний бўшлиқ билан таъминланган маъно ва рамзий маъно дунёсидир. Унда бир нечта семантик қатламларни ажратиш мумкин. Аввало, бу мифологик ва диний ғояларга кўтарилиш, режалаштириш ва безатишнинг 30 та рамзий маъноси, уларнинг қиймати анъанавий маданиятда жуда катта эди, унда рамзийлик ва утилитар дунё ўртасидаги чизиқлар беқарор бўлиб қолди ва анъанавий уй-жой рамзий коинотнинг моделини акс эттиради. Бироқ, ушбу ғояларнинг элементлари замонавий маданиятда сақланиб қолмоқда. Бундан ташқари котнотнинг концептуал ўлчови унинг функционал хусусиятларини ифодалайди ва утилитар қадриятларни амалга ошириш билан чамбарчас боғлиқдир. Бу жиҳатлар шунингдек, етарлича барқарор маънолар тўпламини акс эттиришдир. Бундан ташқари, маданий макон кўпроқ мобил маъно ва қадриятларни, хусусан, доминант ваколатларни, гўзаллик ва замонавий мода тенденциялари ҳақидаги ғояларни қамраб олади. Шундай қилиб, қачонлардир “замонавий уйлар деворга осиб қўйилган гиламлар, темир кроватлар эстетик меъёрларга риоя қилиш белгиси сифатида кескин салбий баҳоланди. Деворларга бўлган эстетик муносабат тубдан ўзгарди.

Келинг, жой билан боғлиқ космоснинг турли хил маъноларини бирлаштирганлигини А.Чехов томонидан "Сакраб тушган қиз" ҳикоясида

тасвирланган интерьер мисолида тасвирлаб берайлик: “Олга Ивановна яшаш хонасида ўзининг ва бошқаларнинг эскизлари билан барча деворларга суратларни рамкалар ва рамкаларсиз осиб қўйган, пианино ва мебел билан у хитой соябонларидан чиройли тор жой яратган. Молбертлар, ранг-баранг латталар ханжарлар, бюстлар, фотосуратлар ва шу кабилар. Овқатланиш хонасида у деворга машҳур нақшлар билан ёпиштирган, оёқ кийимлари ва ўроқларни осган, бурчакка кос ва раке қўйган, миллий услубдаги овқатланиш хонаси тушунарсиз бўлиб чиқди, ётоқхона ғорга ўхшайди, шифт ва деворларни қоронғи мато билан ўраб олган, кўрпа-тўшаклар устида венецияча чироқни осиб қўйган ва эшик олдида уйни аниқловчи рақам қўйган. Ушбу маконда диний ва мифологик маъно йўқ. Утилитар қадриятларни амалга ошириш зарур бўлган минимал мебел билан чекланган (ётоқхонадаги каравот, яшаш хонасидаги пианино) ҳолат мавжуд, халос.

Бошқача қилиб айтганда, келтирилган бу макон тарихий кенгликдан ва анъаналар билан боғлиқликдан маҳрум бўлган ўша давр учун замонавий маконнинг кўриниши. Бунинг ўрнига, анъаналар сунъий равишда ўша пайтдаги “миллий услуб” ижодий атроф-муҳит элементлари ёрдамида қайта тикланади. Бироқ, квартиранинг стереотипли ва эклектик майдони стюардесса ижодий ҳаракатларининг иккиламчи ва тақлидига хиёнат қилади. Шундай қилиб, тасвирланган интерьер бир вақтнинг ўзида замонавий мода тенденцияларини акс эттиради ва қаҳрамоннинг характерини, унинг бепарволиги билан чегарадош бепарволиги ва ёлғончилигини очиб беради.

Ижтимоий макон сифатида кундалик ҳаётни атрофдагиларнинг бошқа одамлар билан ўзаро таъсир доираси деб ҳисобласак, у ҳолда кундалик ҳаёт майдони ижтимоий маконнинг алоҳида ҳодисасидир. Ижтимоий макон инсоннинг жисмоний жойлашувини эмас, балки унинг ижтимоий мавқесини - индивидуал жамиятнинг турли гуруҳлари ва унинг аъзолари билан боғлиқ бўлган алоқалар мажмуасини қайд этади. Бу ҳолда, кундалик ҳаёт майдони бир жинсли ҳодиса сифатида эмас, балки космик оламни таснифлаш учун амалга оширилади.

Энг қатъий тартибга солинган муҳим макон. Бу инсоннинг меҳнат фаолияти амалга ошириладиган ва жамият, давлат олдидаги барча мажбуриятлар бажариладиган макон. Тарихий жиҳатдан у корпоратив ва сиёсий муносабатлар билан боғлиқ бўлиб, бунда унинг кўпгина хусусиятлари кундалик маконни ифодалайди. Кўпгина ҳолларда, у ниҳоятда расмийлаштирилган, индивидуал бўлмаган муносабатлар билан ажралиб туради. Лекин бу муносабатлар кўпроқ шахсий ҳолатларда ҳам, одам шахсий фазилатларидан кўра, унинг ижтимоий роли ва функцияси нуқтаи назаридан қабул қилинади ва баҳоланади. Расмий жамоат майдони бу узоқ вақтдан бери фақат эркаклар номи билан боғлиқ бўлиб, ижтимоий муваффақият маконидир. У турли хил ижтимоий алоқаларни ўз ичига олади ва ўзаро таъсирларнинг бир нечта турларини қамраб олади, уларнинг орасида энг муҳими иш ёки таълим жараёни доирасидаги алоқалар ва умумий жамоат мақсади (учрашув, митинг, сиёсий сайловлар) билан бирлаштирилган нотаниш одамлар ўртасидаги муносабатлардан ташкил топади. Ушбу макон энг юқори даражадаги “назорат қилиш воситаси, демак, ҳукмронлик ва кучни бошқариш воситаси” бўлиб хизмат қилади.

Оммавий маданият - маданият мавжудлигининг мураккаб, ҳамма вақт бир хилда талқин қилинмайдиган ўзига хос шакли. “Оммавий маданият Ғарб маданияти билан боғлиқ ҳодиса деб тушунилади, шунингдек, у ғоясизлик, сифацизлик ва дидсизлик намунаси сифатида талқин қилинади. Оммавий маданият чуқур ижтимоий ва маданий илдизларга эга. Оммавий маданият пайдо бўлишининг ижтимоий-иқтисодий илдизлари йирик саноат ишлаб чиқаришнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ.

XX асрда радио, кино, телевидение, видео, компютерлар тизимининг пайдо бўлиши натижасида оммавий маданият ўз ривожланишининг янги босқичига қадам қўйди. Бу босқичда кўпчилик учун мақбул бўлган қарашлар ва қадриятларни шакллантириш имкониятлари кескин даражада ўсгани билан характерланади. Оммавий маданият халқ маданиятидан фарқли ўлароқ нафақат космополитик ва,

айни пайтда, умуман миллийликдан узоқ бомиши ҳам мумкин. Кўпгина ҳолларда оммавий маданиятнинг у ёки бу намунасининг миллий мансублигини фақат унинг тили ёки ижрочисига қараб ажратиш мумкин. Элитар маданият кўпчиликка мўлжалланмагани, тушуниш қийин бўлгани билан ажралиб туради.

Оммавий маданият инсонга хос бўлган хиссиётлар: мухаббат, кўрқув, муваффақиятга эришишга бўлган интилиш, ғаройиботга ишонч ва шу кабиларга асосланиши билан устуворлик қилади. Шу йўл билан оммавий маданият реал ҳаётга қайсидир жиҳатлари билан ўхшаш бўлган, аммо ундан, айна пайтда, бирмунча узоқ бўлган ҳаёт манзарасини яратади”

Америкалик социолог Д.Белл ўзининг “Ижтимоий маданият ва замонавий жамият” номли асарида баён қилинишича, оммавий маданиятнинг қандай бўлиши кераклиги аҳоли сони ёки характери билан белгиланмай, балки шу омма аъзоларининг ақлий қобилиятига, дунёқарашига, унинг онги нимани “ҳазм” (қабул) қила олишига боғлиқ. Оммавий маданиятнинг асосий усули бу томошабинларнинг содда равишда берилувчанлик ҳис-туйғуларидан фойдаланишдан иборат, яъни чуқур мулоҳазалантирмайдиган асарлар орқали уларнинг ҳис-туйғуларини “қармоққа илинтириш”.⁸

Субмаданият. Субмаданият - бу турли ижтимоий гуруҳлар маданияти, деб қаралади. Субмаданиятга ижтимоий қатламлар: шаҳарликлар, қишлоқ аҳолиси, ёшлар, ишчилар, деҳқонлар, ўрта қатлам, қуйи қатлам ва ҳатто юқори қатлам киради. Гап шундаки, шу қатламга кирувчи кишилар фақатгина 0ъзларининг қатламига тегишли маданиятни ёқтирадилар, қолган қатламлардаги маданият тури уларга бегонадек, тушунарсиз кўринади. Сабаби эса субмаданият ҳар бир ўзига тегишли гуруҳни бошқа гуруҳ маданиятларидан “изоляция”да сақлайди. Масалан, энг ривожланган ва фаол бўлган ёшлар субмаданияти. Ёшлар субмаданиятининг марказини мусиқа ташкил қилади

⁸ “Public culture and modern society” D. Bell

Элитар маданияти тури. Олий - элитар маданият. Элита (французча *элита* - энг сара, энг яхши, сараланган) - ҳар қандай ижтимоий тузилманинг бошқарув жиҳатларини мувофиқлаштириш ҳамда ривожлантириш функцияларини амалга оширувчи олий, имтиёзли қатламдир. Элита ҳақидаги назариялар даставвал Платон, Аристотел, Нитше ва бошқа лимларнинг қарашларида баён қилинган. Ҳозирги Ғарб социологиясида элита турли хил талқин этилади. Бунда элита ҳокимиятга йўналган, сиёсий жиҳатдан энг фаол одамлар жамиятда энг кўп обрў, мақом, бойликка эга бўлган, оммага нисбатан ақлий ва ахлоқий устунликка эга одамлар (Х. Ортега ва Гассет), жамиятнинг ноижодий кўпчилигидан фарқ қилувчи қисми (Тойнби), энг малакали мутахассислар, менежерлар ва бошқарув тизимидаги олий хизматчилардир, деб изоҳланади” элитар маданияти остида, одатда, анъанавий ижтимоий-гуманитар ва илмий-техник (интеллектуал) маданият тушунилади.

Элитар маданият — бу кам сонли кишилар маданиятидир. Бу маданият тури олий таълим-тарбия кўрган, махсус тайёрланган, ижтимоий ва интеллектуал келиб чиқиши энг сара, юқори бўлган кишиларга тегишлидир. Бошқача айтганда, киборлар-элитар маданият жамиятнинг имтиёзли табақаларига мўлжалланган. “Санъат санъат учун” қоидаси маданиятда нафис санъат, мумтоз мусиқа, фақат киборларгина мутолаа қиладиган бадиий адабиёт намуналарини назарда тутди. Бундай маданият намуналари мураккаб бўлиб, улар махсус интеллектуал - эстетик мақомга эга бўлган, юксак дид вакиллари учун яратилади”

Лекин шуни унутмаслик керакки, маданият турлари ичида низо шундай вазиятда вужудга келади: бунда кам сонли кишилар маданияти билан кўп сонли кишилар маданияти узоқ вақт бир-бири билан ўзаро алоқада бўлмайди.

Киборлар - элитар маданияти бошқа маданият турларидан ўзининг чуқур мазмунлилиги, муаммолар моҳиятини очиб бера олишлиги, нозик-нафислиги, мулоҳаза қилдирвучанлиги, бутунлиги, ҳис-туйғуларга бойлиги билан фарқланади. Киборлар маданиятига энг сара адабиётлар, турли санъат асарлари, фалсафа,

табий, техник ва ижтимоий соҳадаги илмий-назарий тадқиқотлар киради. Бу маданият тури ўз ижодкорининг жамиятдаги обрўси ёки ижтимоий келиб чиқишига қараб эмас, яратилган асарнинг савиясига, етуқлигига қараб белгиланади. Замонавий техника ва технологиялар, оммавий ахборот воситалари жамики маданият турларини, маданий кадриятларни жамият аъзолари орасида кенг ёйилиши ва мустаҳкамланиши имконинитберади.

Элитар маданият билан жамият аъзолари, ижтимоий қатламларнинг барчаси ўқиш жараёнида, яъни болалик даврида таништирилса, кишиларнинг қалбида кадриятларнинг барча турлари шаклланиб, умрбод муҳрланиб қолади. Лекин шуни унутмаслик керакки, қайси даврда, қайси жамиятда бўлишдан қатъи назар, кишиларнинг ўзлари истаган маданият турини танлаш имкониятлари эркин бўлмоғи лозим.

Сиёсат ва маданият. Сиёсий маданият маънавий кадриятларнинг алоҳида тизимини ташкил қилиб муайян жамият, гуруҳ, кишиларнинг сиёсий онги манфаатлари, эътиқодлари, мақсадлари ифодалайдиган амалий фаолият тизинидан иборатдир. Сиёсий фаолиятнинг юқори кўринишларида “сиёсий ишлаб чиқариш” нинг ва маънавий-назарий ишлариб чиқариш мувофиқ келади. Ижтимоий-амалий сиёсий ишлаб чиқариш давлат сиёсий гуруҳлар, партиялар, сиёсий меъёрлар, шунингдек, сиёсий фаолият туфайли таркиб топган функционал тузилмаалардан иборат бўлади. Маънавий-назарий сиёсий ишлаб чиқаришга эса сиёсий мафкура, сиёсий кадриятлар, идеаллар, назариялар, дастурлар, сиёсий тажтибалар ва анъаналар, сиёсий хулқ андозалари жамоатчилик фикри ва бошқа ҳодисалар киради.

Маданият социологияси сиёсатнинг ҳаёт тарзига қандай таъсир эта олиш қонуниятларини таҳли этади. Сиёсатчилар маданий ҳаётга оид белгилар ва маросимларда қатнашиш орқали ўзларининг сиёсий мақомини оширишга ҳаракат қиладилар. Дарҳақиқат маданиятга бўлган бундай муносабат сиёсий социология каби маданий социология ҳам ўрганиши лозим. Сиёсий фаолиятни амалга

оширувчилар маданий белгиларни жамиятдаги норма ва меъёрлар асосида қўллаб шу орқали ўзининг сиёсий фаолиятини кенгайтиришни мақсад қилишади. Сиёсатчилар ўзинини тингловчи аудитория хусусиятларидан келиб чиқиб муаммони ечиш борасида ўз йўлини белгилаши мумкин. Бундай мақсадни қўйиш орқали ўша маросимни эмоционал таъсирини оширади. Пировардида уларнинг бундай маданий ҳаракатлари уларнинг аудиториясини жамоатчилик борасидаги яхши ишларга интилувчи кучни беради. Агар сиёсатчилар ўзини яна кучли бўлишлари исташса ўзининг худбин амбициялардан воз кечишларига тўғри келади.

Биз маданият социологияси ва сиёсий социология борасидаги асосий концепцияларини аниқлаштириб олишимиз зарур. Маданий ритуаллар ва тимсоллар жамиятнинг сиёсий ҳаётини маълум даражада тартибга солиш учун хизмат қилади. Улар жамият аъзолари учун бир-бирини тушуниш ва бошқарувда енгиллик яратиш учун хизмат қилади. Бошқарувда ўзига хосликни касб этиб инсонларни умумқабул қилинган кўникмаларни қабул қилишга ўргатади.

Сиёсатдаги маданий маросимлар ва уларнинг мазмуни қанчалик муҳим эканлиги тушуниш учун уларни алоҳида таҳлил қилиб чиқиш зарур. Мисол учун президентлар сайловда ғолиб бўлгандан сўнг ўтказиладиган иннигурация маросими кишиларда раҳбарга нисбатан ишончни ошириш ва раҳбар устидан ижтимоий назорат учун хизмат қилади.⁹

Маданият ва фан. Маънавий ишлаб чиқаришнинг маҳсули бўлган фан инсоннинг моҳияти кучларини ўзида ифода этиб, маданият ҳодисаси сифатида намоён бўлади. Фан маданият ҳодисаси деганда биринчи навбатда ,унинг билимларини ишлаб чиқиш шакли эканлиги назарда тутилади. Аввало шуни таъкидлаш лозимки , ҳар қандай тасаввур ва билимлар сингари фан ҳам ижтимоий амалиёт , ижтимоий эҳтиёж туфайли юзага келган.

⁹ Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012page 108,111,117

Фан нарса-ходисаларни вужудга келтирган сабабларнинг моҳиятини очишга, улар ўртасидаги алоқа ва муносабатлар ўта ранг-баранг шаклларда юз бериб, улар муваққат, фавқулотдам муҳим бўлиши мумкин, илмий билиш моҳиятини ифодалаш йўллари топади. Фан воқеалар тизими белгилайдиган обектив қонунларни, жуда узоқ ва яқин ўтмишдаги воқеа-ходисалар моҳиятини тушунтириб, уларнинг илмий манзарасини тиклайди. Аҳолининг саводхонлик даражаси ошиб атрофида бўлаётган воқеа-ходисаларнинг моҳиятини англаб, уларга позитив руҳда рационаллик билан ёндашиш учун зарур бўлади. Фан бевосита маданий ҳаётга таъсир этади. Бу эса маданий ҳаётнинг фанни янада ривожланиши учун замин яратади.

Маданий фарқланишлар. Глобализация натижада халқлар маданиятини бири-бири билан учрашди ёки тўқнашди. Маданият борасида иш олиб борга олимлар такидлайдики турли маданиятлар бир-бирлари билан уюшиб умумийликни касб эта бошлайди. Лекин бунда устун бўлган маданият бошқа маданиятларга нисбатан дисиммилияция ҳолатини юзага келтиради. Бошқа маданиятлар эса ассимилияцияга учраб ҳатоки йўқ бўлиб кетиш арафасида қолади. Шунда айрим маданият кўринишлари ўзлиги сақлаб қолиш учун субкултураларни ташкил эта бошлайди. Маданий фарқланишлар глобаллашув ва урбанизация натижасида йўқ бўлиб кетиши тўғрисида олимлар фикр юритишган лекин ҳозирда маданият фарқланиши айна бир кўринишлари санаотлашув ва урбанизация натижасида юзага келмоқда. Мисол тариқасида хиппилар, эмолар, сектантлар ва бошқа кўплаб кичик гуруҳ маданиятига хос маданият кўринишлари.

Биз маданий фарқланишлари кашф этмоқчи бўлсак икки маданиятни бири бири билан турли ракурсларда кузатиб чиқишимиз зарур бўлади. Маданий фарқланишларни ўрганган олимлар ҳудуднинг географик имкониятини ҳам рад этмайдилар. Чунки қадимда техник имконият бўлмасдан маданият бир қобикда стихияли тарзда шаклланиб ва ривожланиб борган. Бу эса маданиятнинг умумий

тамонларини камлигига олиб келган. Буюк географик кашфиётлар европаликларни бошқа маданият шакллари билан танишиш имкониятини яратиб берди.¹⁰

Маданий талваса (шок) ҳолати. Маданий талваса ҳолати психологик ва ижтимоий кечинма ҳисобланиб, инсонни ўзи ўзи учун нотаниш бўлган маданият намуналари, ва нормалари таъсирга тушуб қолганда бошидан кечирадиган ҳолат ҳисобланади. Яна инсон янги маданият, янги ғоялар, янги концепсиялар жамиятда юзага келаётган пайтда ҳам содир бўлади. Ҳеч қандай шахс маданий шокдан ҳимояланмаган бўлади. Инсонларнинг маданий шок таъсир ҳолатларига кўникиш турлича юз беради. Этноцентрик ғояларига берилган одам маданий шок ҳолатларига тушиши кўп юз беради. Бошқа ҳолатларда маданий нисбийлика кишиларнинг аста секинлик билан кўникиши мумкин.¹¹

Маданий ўзгаришлари қабул қилиш доимо ҳам мураккаб кечади айниқса анаъанавий жамиятда яшаб туриб замонавий жамиятга кўчса бундан инсондаги психик муаммоларга кўшилиб ижтимоий муаммоларга дуч келади. Айниқса миграция натижасида иқтисодий-сиёсий муаммо юзасидан бошқа макондан инсон ўзини фаолиятни амалга оширмақчи бўлганда катта тўсиқларга дуч келади. Аста секинлик билан ўзига хос бўлган маданият вакиллари қидиради ва уларнинг таъсир доирасига тушиб қолади.

Назорат саволлари

- 1. Глобаллашган дунё ва кундалик ҳаётнинг узвий алоқадорлик жараёнларини аниқланг?*
- 2. Ўзгарувчан ахборотлашган дунёда кундалик ҳаётнинг ўрни ва аҳамиятини очиб беринг?*
- 3. Кундалик ҳаётнинг цикл босқичлари нималарда ўз ифодасини топади?*
- 4. Оммавий маданият ва унинг кўринишларини таърифланг?*
- 5. Элитар маданият тушунчасини изоҳланг?*

¹⁰ Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012 page 12

¹¹ Introduction to Sociocultural Anthropology page 107

6. *Субмаданият нима?*

7. *Маданият ва иқтисод, маданият ва сиёсат, маданият ва фан ўзаро боғлиқлиги нимада?*

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press *Jeffrey C. Alexander* 2003
3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012
4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.
5. The Blackwell companion to the sociology of culture / edited by Mark D. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan. - UK Copyright, Designs, and Patents Act, 2005.
6. Introduction to Sociocultural Anthropology. Zerihun Doda. Debub University. 2005

4-Семинар

СОЦИОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРДА КУНДАЛИК ҲАЁТНИНГ ЎЛЧОВ СТРАТЕГИЯЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШТИРИШ. МАДАНИЯТ ВА КУНДАЛИК ҲАЁТ. МАДАНИЯТНИНГ ТУРЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ.

Режа:

1. Замонавий академик социологияда кундалик ҳаётнинг структураси
2. Кундалик ҳаёт ва маданиятнинг социал қонуниятлари
3. Кундалик ҳаётга оид замонавий назария ва методологияларни социологик баҳолаш

Семинар машғулотини олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда кичик гуруҳлар шакллантирилади, мавзу буйича асосий тушунчаларни

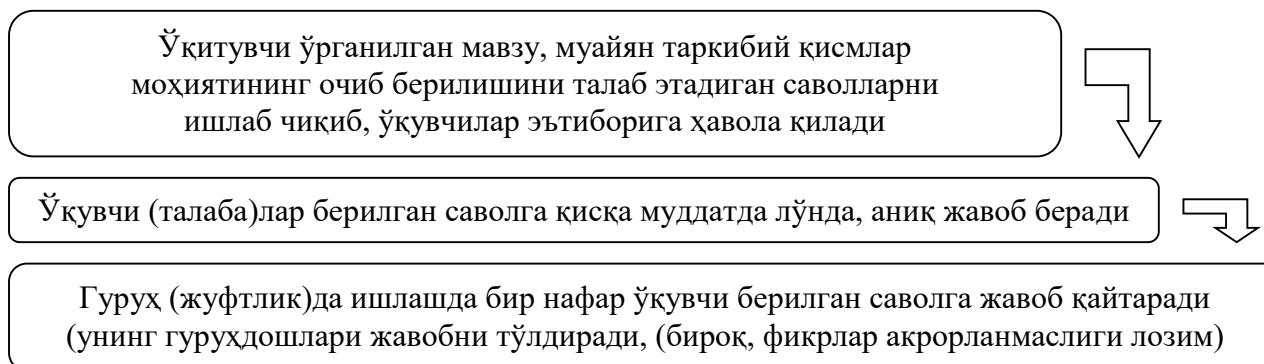
жавдал ва схемалари шакллантирилади. Тингловчилар ўзлари бажарган амалларини индивидуал ёки гуруҳий тарзда изоҳлаб, ҳимоя этадилар.

Семинар машғулоти олиб боришда қўлланиладиган методлар: “Бумеранг”, “Чархпалак”, “Венна диаграммаси”, “БББ”, “ФСМУ”, “Тушунчалар изоҳи”

“БЛИЦ-СЎРОВ” МЕТОДИ

“Блиц-сўров” (инглизча “блиц” – тезкор, бир зумда) методи берилган саволларга қисқа, аниқ ва лўнда жавоб қайтарилишини тақозо этадиган метод саналади. Таълим муассасаларида ушбу методга мувофиқ саволлар, асосан, ўқитувчи томонидан берилади. Берилган саволларга жавоблар жамоавий, гуруҳли, жуфтлик ёки индивидуал тарзда қайтарилиши мумкин. Жавоб қайтариш шакли машғулот тури, ўрганилаётган мавзунинг мураккаблиги, тингловчи ларнинг қамраб олинишига кўра белгиланади.

Машғулотларда методни қўллаш қуйидагича кечади:

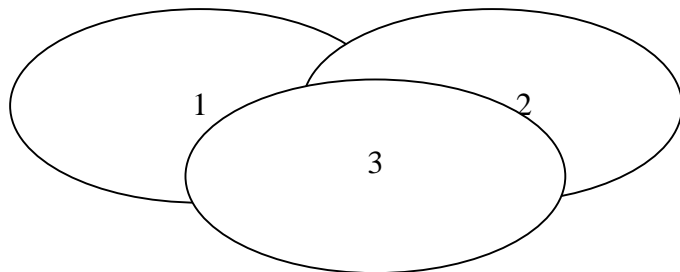

Методни қўллашда мавзуга доир таянч тушунчалар, асосий ғояларнинг моҳияти тингловчи лар томонидан оғзаки, ёзма ёки тасвир (жадвал, диаграмма) тарзида ёритилиши мумкин.

“ВЕНН ДИАГРАММАСИ” СТРАТЕГИЯСИ

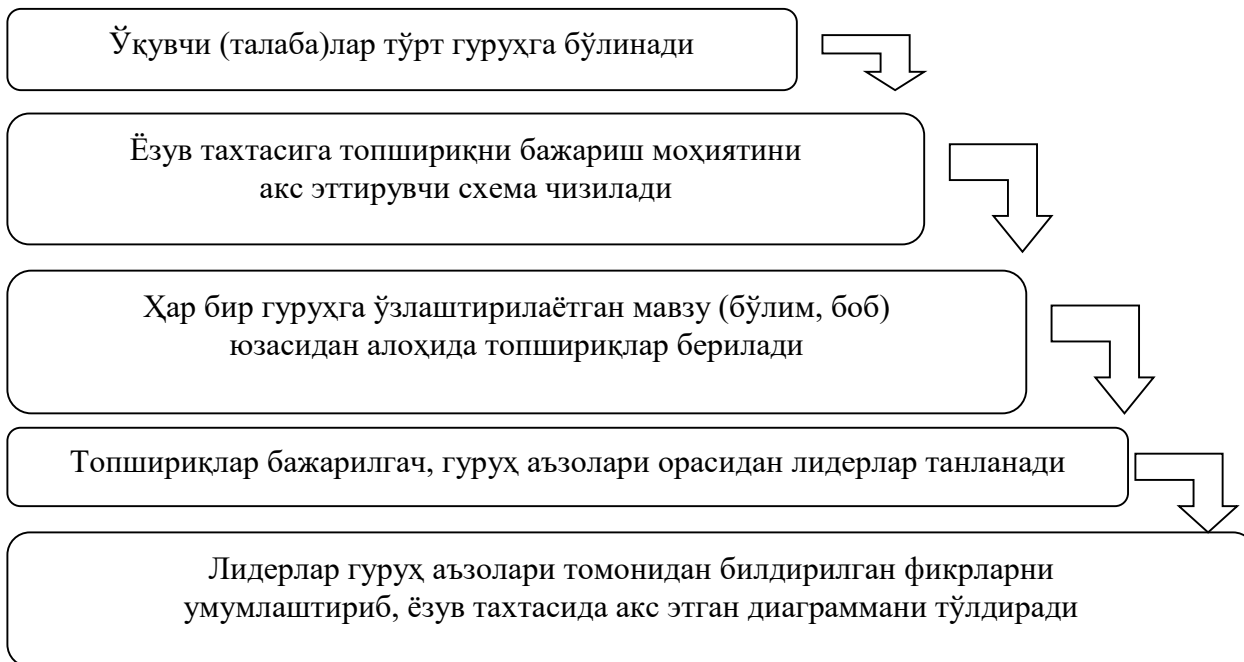
Стратегия тингловчи ларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

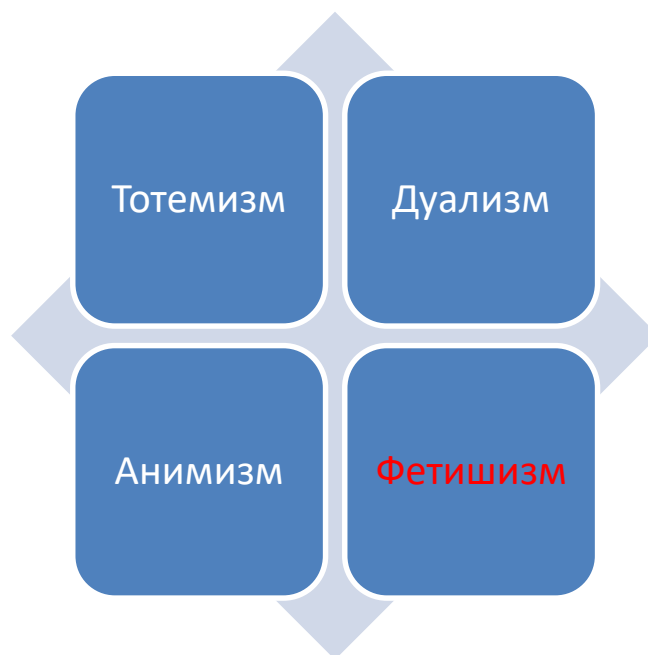
Ёзув тахтаси ўзаро тенг тўрт бўлакка ажратилади ва ҳар бир бўлакка қуйидаги схема чизилади:

Стратегия тингловчи лар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

Уни қўллаш босқичлари қуйидагилардан иборат:

Фойдаланилган учун адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press *Jeffrey C. Alexander* 2003
3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012
4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.
5. The Blackwell companion to the sociology of culture / edited by Mark D. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan. - UK Copyright, Designs, and Patents Act, 2005.

5- Семинар

МАДАНИЙ КАПИТАЛНИ ТАДҚИҚ ЭТИШДА НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ. МАДАНИЯТ МОРФОЛОГИЯСИ ВА ТИПОЛОГИЯ.

Режа:

1. Глобаллашган дунё ва кундалик ҳаётнинг узвий алоқадорлик жараёнларини аниқлаш
2. Ўзгарувчан ахборотлашган дунёда кундалик ҳаётнинг ўрни ва аҳамиятини очиқ бериш
3. Кундалик ҳаётнинг цикл босқичлари

Семинар машғулоти олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда кичик гуруҳлар шакллантирилади, мавзу бўйича асосий тушунчаларни жавдал ва схемалари шакллантирилади. Тингловчилар ўзлари бажарган амалларини индивидуал ёки гуруҳий тарзда изоҳлаб, ҳимоя этадилар.

Семинар машғулоти олиб боришда қўлланиладиган методлар: “Бумеранг”, “Чархпалак”, “Венна диаграммаси”, “БББ”, “ФСМУ”, “Тушунчалар изоҳи”

“ЗАКОВАТЛИ ЗУККО” МЕТОДИ

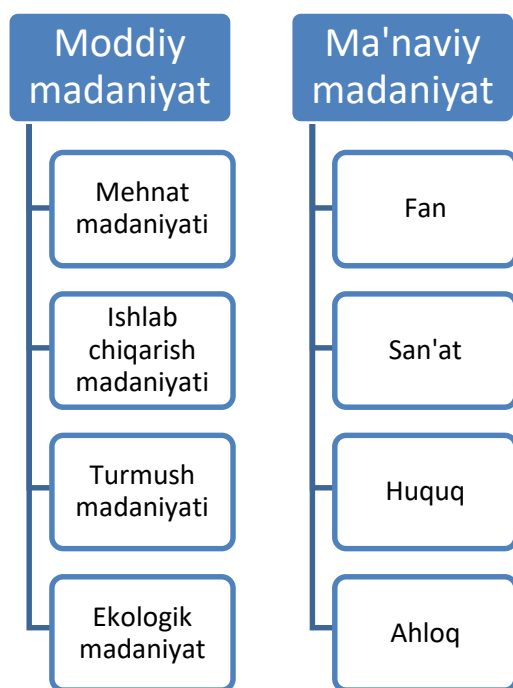
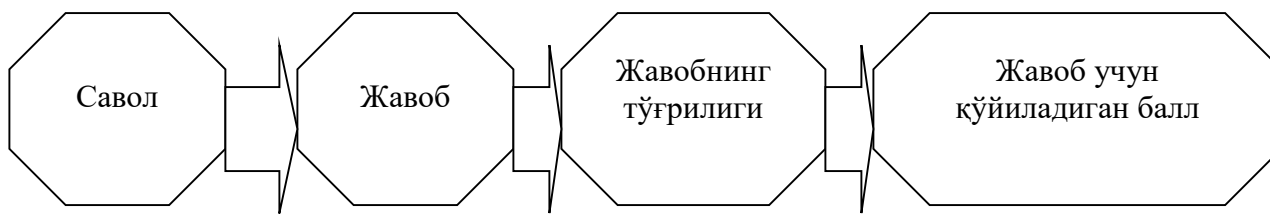
Билимларни пухта ўзлаштиришда тингловчи ларнинг фикрлаш, тафаккур юритиш қобилиятларига эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эга.

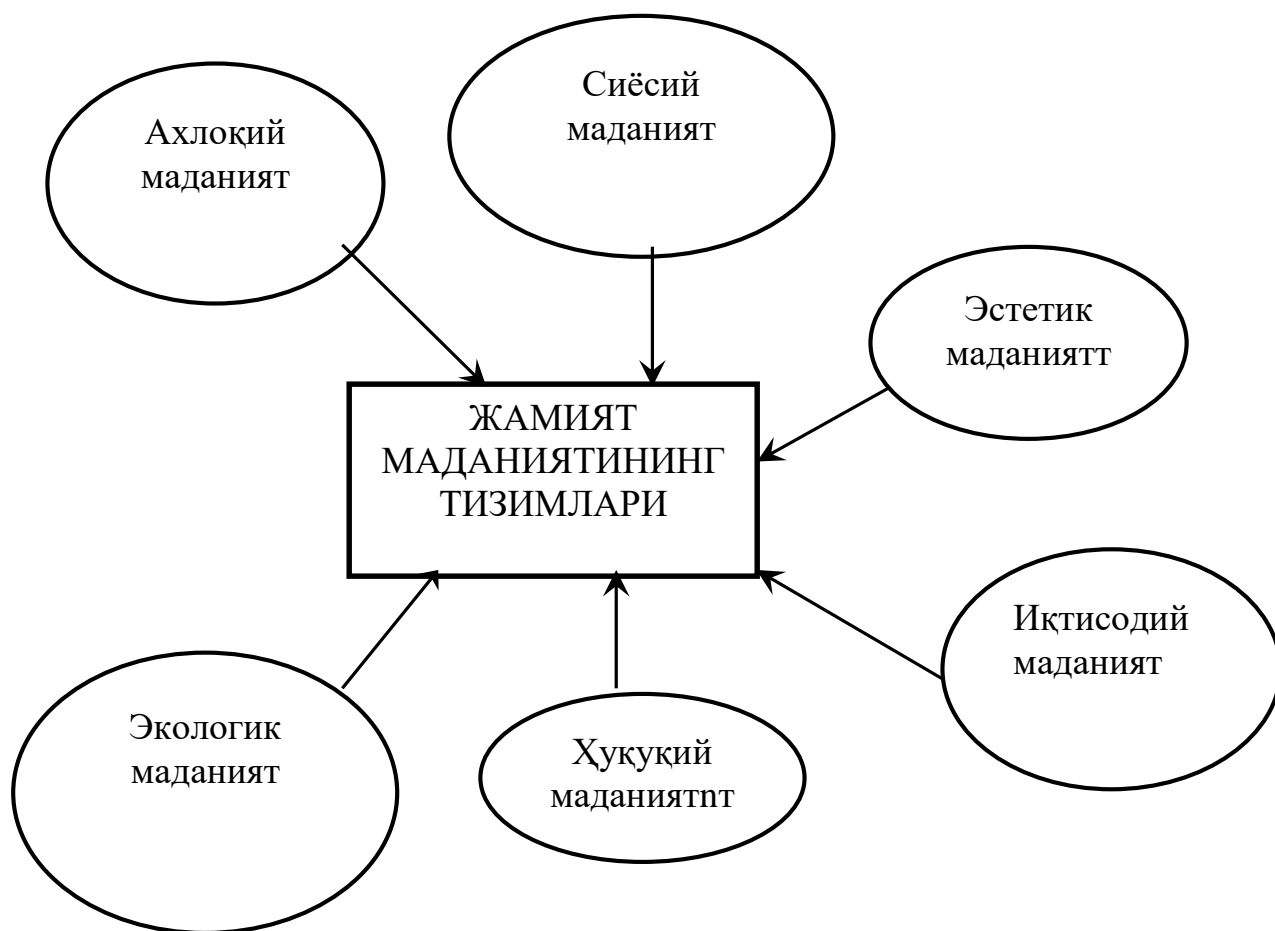
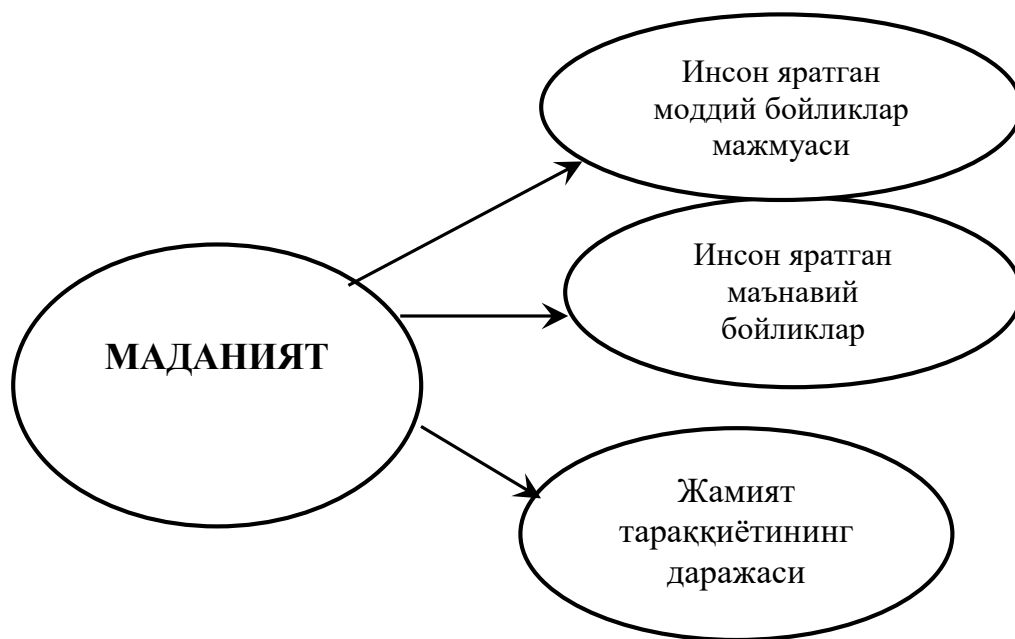
Ушбу метод тингловчи ларда тезкор фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга, уларнинг тафаккур тезликларини аниқлашга ёрдам беради. Уни қўллаш ўз хоҳишига кўра шахсий имкониятларини синаб кўриш истагида бўлган тингловчи лар учун қулай имкониятни яратади.

Бунда тингловчи лар ўқитувчи томонидан берилган саволларга қисқа муддатларда тўғри, аниқ жавоб қайтара олишлари зарур. Мураккаблик даражасига кўра ҳар бир саволга қайтарилган тўғри жавоб учун баллар белгиланади. Якуний

балларнинг ўртача арифметик қийматини топиш асосида тингловчи ларнинг тафаккур тезлиги аниқланади.

Машғулотларда методни қўллаш орқали тингловчи ларнинг тафаккур тезлиги қуйидаги схемага асосланувчи фаолият ёрдамида аниқланади:

Фойдаланиш учун адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.
2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press *Jeffrey C. Alexander* 2003
3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012
4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.
5. The Blackwell companion to the sociology of culture / edited by Mark D. Jacobs and Nancy Weiss Hanrahan. - UK Copyright, Designs, and Patents Act, 2005.
6. Introduction to Sociocultural Anthropology. Zerihun Doda. Debu University. 2005

6- Семинар

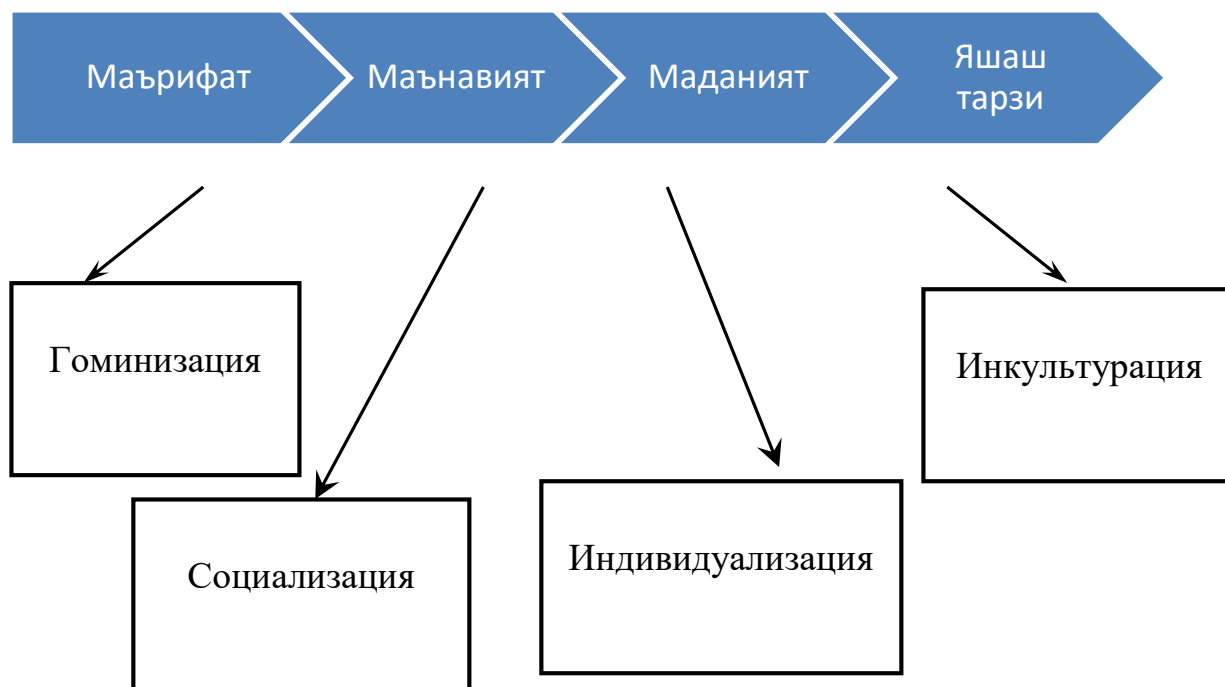
Мавзу: МАДАНИЯТ ШАКЛЛАНИШИДА ИЖТИМОЙ МЕЪЁРЛАР, ХУЛҚ-АТВОР ВА ҲАЁТ ТАРЗИНИНГ ТАЪСИРИ.

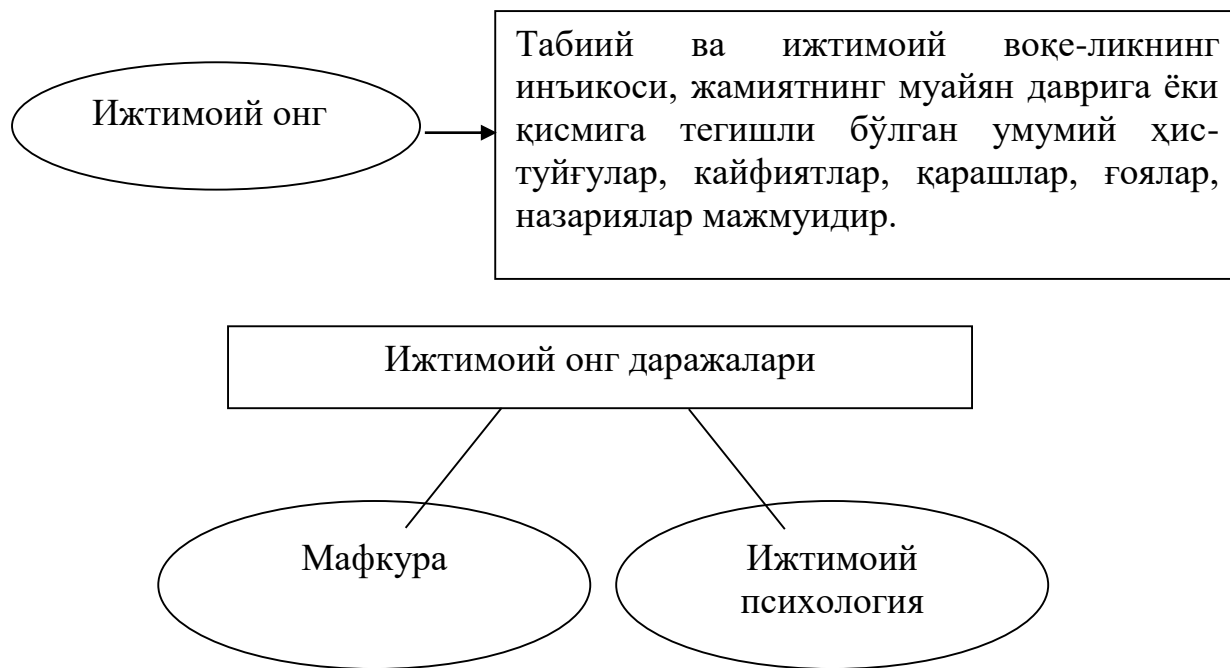
Режа:

1. Социологик тадқиқотларда кундалик ҳаётнинг ўлчов стратегиялари
2. Социологик тадқиқотларда маданиятнинг ижтимоий прогнози
3. Маданиятнинг турлари ва ривожланиш босқичлари

Семинар машғулоти олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда кичик гуруҳлар шакллантирилади, мавзу бўйича асосий тушунчаларни жавдал ва схемалари шакллантирилади. Тингловчилар ўзлари бажарган амалларини индивидуал ёки гуруҳий тарзда изоҳлаб,ҳимоя этадилар.

Семинар машғулоти олиб боришда қўлланиладиган методлар: “Бумеранг”, “Чархпалак”, “Венна диаграммаси”, “БББ” , “ФСМУ”, “Тушунчалар изоҳи”

Фойдаланиш учун адабиётлар

1. Маданият социологияси. М.Бекмуродов – Тошкент: Ўзбекистон, 2008
2. The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology Oxford University Press *Jeffrey C. Alexander* 2003
3. Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012
4. Tony Bennett, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal and David Wright. Culture, Class, Distinction/ Published in the USA and Canada by Routledge. - New York, London, 2008.

V. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

Мустақил таълим мавзулари

1. Ижтимоий меъёр тушунчаси
2. Ўзбек халқининг ўзига хос анъаналар, урф-одатлари
3. Турмуш тарзи ва маданиятнинг ўзига хослиги
4. Хулқ-атвор ижтимоий меъёр сифатида
5. Маданият ва иқтисод, маданият ва сиёсат, маданият ва фан
6. Маданиятда ўзгаришлар
7. Маданиятнинг хилма-хиллиги
8. Маданий талваса (шок)
9. Маданий бойлик тушунчаси
10. “Социомаданий” таълимоти ва унинг маданий таснифи
11. Маданий ўлчов
12. Социомаданий динамика ва структурали функционал ёндашув
13. Маданий ҳаёт ва глобал маданият

14. Ахборотнинг маданий ҳаётга таъсири

15. Ижтимоий жараёнларни маданият ўзгаришига таъсири

VI. КЕЙСЛАР БАНКИ

Мини кейс 1.

Жамиятнинг маданий ривожланишини таҳлили

Жамиятнинг борасида тадқиқот олиб боришда аниқ хулоса чиқариш учун компьютер технологиялари ёрдамида яратилган моделлар аҳамиятли ҳисобланади.

Жамиятнинг маданий ривожланишига қандай омиллар таъсир қилади?

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Жамиятни маданий ривожлантириши борасидаги илмий фаразлар билан танишиш .
- маданий ривожланишга таъсир қилувчи ва тўсқинлик қилувчи омилларни бир-бири билан солиштириш .
- Компьютерда маданий жараёнларни моделлаштиришга оид зарур дастурий таъминотлар танлови

Мини кейс 2.

Маданият ва девиант хулқ-атвор муаммоси

Маданият доимо инсоният тарихида муҳим ҳисобланган. Лекин шу билан бирга девиант-хулқ атвор кўринишлари барча замонларда мавжуд бўлиб келган.

Жамиятнинг маданий ривожланишига девиант-хулқ атвор кай даража тўсқинлик қилади?

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- a) девиант-хулқ атвор борасида илмий назариялар билан танишиш.
- b) маданий ривожланишга таъсир қилувчи ва тўсқинлилик қилувчи омилларни бир-бири билан солиштириш .
- c) жамиятдаги девиант хулқ-атвор кўришишларини аниқлаш борасида махсус социологик тадқиқотлар натижаси билан танишиш

VII. ГЛОССАРИЙ

Инглизча	Русча	Ўзбекча	Мазмуни
<i>Cultural turn</i>	<i>Культурный поворот</i>	<i>Маданий бурилиш</i>	<i>Қундалик ҳаётдаги маданиятни мазмуни борасидагитурли ҳил ёдашувлари тушуниши ва изоҳлаш учун ишлатиладиган тушунча</i>
<i>Cultural relativism</i>	<i>Культурной относительность</i>	<i>Маданий нисбийлик</i>	<i>Ҳар бир жамиятнинг маданияти умумий шароитдан келиб чиқиб эришилган деб тушунувчи ва маданият шакллари бошқа маданият шакллари билан ўлчанмаслик ҳақидаги тушунча</i>
<i>Cultural universals</i>	<i>Культурной унверсиализм</i>	<i>Маданий унверсиализм</i>	<i>Меъёрлари,ўлчамлари билан маданиятни жамиятни барча қатламларида бирдек амал қилиши ҳақидаги тушунча</i>
<i>Culture shock</i>	<i>Культурной шок</i>	<i>Маданий талваса</i>	<i>Инсонда ўзи биринчи марта ўзи учун таниш бўлмаган маданият элементлари билан дуч келганда юзага чиқадиган ижтимоий-руҳий беқарорлик</i>
<i>Massification</i>	<i>Массификация</i>	<i>Оммавийлаштириш</i>	<i>Олдин юз берган кичик ҳодисалар орқали воқеаликнинг янада кенгайиши ва оммалашиши ҳақида тушунча</i>
<i>Moral panic</i>	<i>Моральная паника</i>	<i>Ахлоқий ваҳима</i>	<i>Маълум бир гуруҳ ва жамоатчилик муаммо юзасидан жамоачиликнинг ҳавотирининг ошиб бориши одатда бу</i>

			<i>ижтимоий назорат тарбини кучайтишиши учун қўлланилади</i>
Reform	Реформация	Реформация	<i>Ўзгариш, қайта қуриш маъноларини англатади</i>
Function	Функция	Функция	фаолият, баъзи системалар доирасидаги объектнинг унга мансублиги ва роли; объектлар ўртасидаги алоқалар кўриниши бўлиб бирининг ўзгариши иккинчисининг ҳам ўзгаришига олиб келади, бунда иккинчи объект дастлабкисининг функцияси дейилади
Formal interactions	Формальные отношения	Формал муносабатлар	гуруҳ ва ташкилотларда «расмий» ҳокимият тизими меъёр ва қоидаларига мос равишда ўрнатилган муносабатлар
Values	Ценность	Қадриятлар	воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий-маънавий ахамиятини кўрсатиш учун қўлланиладиган тушунча; индивид ёки гуруҳларнинг нима яхши ва нима маъқул эмаслиги тўғрисидаги тасаввурлари
Tradition	Традиции	Анъаналар	ўтмишдан фойдалилиги жиҳатидан инсонлар қабул қиладиган, авлоддан-авлодга ўтадиган маданий норма ва қадриятлар, кўникмалар

<i>Stability</i>	<i>Стабильность</i>	<i>Барқарорлик</i>	жамиятдаги тинч-тотувлик ва уни мустаҳкамлаш учун шарт-шароитнинг мавжудлиги; ижтимоий қатламлар, кучлар ва сиёсий партиялар ўртасидаги ҳамжиҳатлик вазияти; давлат, жамоат ташкилотлари, фуқаролар ўртасидаги ижтимоий келишув ҳолатининг муттасил давом этиши
<i>Social group</i>	<i>Социальная группа</i>	<i>Ижтимоий гуруҳ</i>	ҳар бир аъзоси бошқаларига нисбатан тақсимланган кутинамалар асосида маълум бир тарзда ўзаро хатти-ҳаракат қилувчи индивидлар йиғиндиси.
<i>Ideal type</i>	<i>Идеальный тип</i>	<i>Идеал тип</i>	воқеликдаги реал мавжудлиги шарт бўлмаган ижтимоий объектнинг асосий белгиларини таъкидловчи конструкция

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий

таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 22 февралдаги “Социологик тадқиқотлар ўтказишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5667-сонли Фармони

18. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

Ш. Махсус адабиётлар

20. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.

21. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

22. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.

23. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.

24. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.

25. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

26. Асекретов О.К., Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

27. Барков С. А., Зубков В.И. Социология организаций. М.: ЮРАЙТ, 2018.

28. Барков С.А. Организация и рынок: противоборство или согласие? М.: Изд-во Московского университета, 2008.

29. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.

30. *Больш Н. Албука медиа. / Пер. с нем. Л.Ионин, А.Черных. - М.: Европа, 2011. – 136 с. <http://en.bookfi.net/book/1405627>*

31. Гидденс Э., Саттон Ф. Основные понятия в социологии. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018.

32. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

33. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

34. Игнатова Н. Ю. Образование в цифровую эпоху: монография. М-во образования и науки РФ. – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf

35. Йоас Х., Кнебель В. Социальная теория. 20 вводных лекций. – СПб.: Алетея, 2015. <https://search.rsl.ru/ru/record/01007580496>

36. История социологии (XIX – середина XX века). – М.: ИНФРА-М, 2004. <https://search.rsl.ru/ru/record/01002465303>

37. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.

38. Кастельс М. Власть коммуникации: учеб. пособие / М. Кастельс; пер. с англ. Н. М. Тылевич; под науч. ред. А. И. Черных; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. — 564 с. <https://yadi.sk/d/UC0SzNik3Mj7qk>

39. Кимелев Ю.А., Полякова Н.Л. Модерн и процесс индивидуализации: исторические судьбы индивида модерна. – М.: ИИЦ

40. Коломиец В. П. Социология массовой коммуникации в обществе коммуникационного изобилия // Социологические исследования. 2017. №6. С.3-14. http://www.isras.ru/index.php?page_id=2624&jid=6721&jn=socis

41. Конецкая В.П. Социология коммуникации / В.П. Конецкая. - М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.

42. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

43. Назаров М.М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования / М.М. Назаров. — М.: Либроком, 2014. — 354 с.

44. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

45. Организационное поведение/ Под ред. С.А. Баркова. – М.: ЮРАЙТ, 2015.

46. Осипова Е.В. Патриархи социологии. – М.: Институт социально-политических исследований РАН, 2011. <https://search.rsl.ru/ru/record/01005063843>

47. Осипова Н.Г. Западная социология в XX столетии: ключевые фигуры, направления и школы. – М.: Канон+РООИ «Реабилитация»,

48. Политика и управление в социальной сфере/ Под ред. Н.С.Григорьевой, Н.С.Соловьева. М.: АРГАМАК-МЕДИА, 2018

49. Усмонов Б.Ш., Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.

IV. Интернет сайтлар

48. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги:
www.edu.uz.
49. Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz
50. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
51. Открытое образование. <https://openedu.ru/>
52. <https://www.socio.msu.ru/>
53. <https://www.isras.ru/>
54. <https://www.isras.ru/Sociologicalmagazine.html>

1. <https://www.isras.ru/Sociologicalmagazine.html>